

ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
“ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ”
ATA-101 DERS İÇERİKLERİ

1	Osmanlı Devleti’nde Siyasal ve Toplumsal Yapı; Klasik Osmanlı Düzeninde Değişim ve Gerileme; Fransız Devrimi ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi
----------	--

Osmanlı Devleti’nde Siyasal ve Toplumsal Yapı

XIV. yüzyılın başında ortaya çıkan ve XV. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte merkezi bir imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti, Ortadoğu ortaçağına uygun bir devlet yapılanması içinde siyasal ve toplumsal bir yapıdaydı. Klasik dönem olarak tanımlanan 1450 ile 1550 yılları arasında kapsayan Osmanlı devlet ve toplum düzeninde ayrıcalıklı konumda olan sadece Padişah ve onun mensubu olduğu hanedandı.¹ Batı Avrupa’da devlet, yeni fethedilen bölgelerin halklarını, Müslüman olsun ya da olmasın, askeri sınıf (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) şeklinde ikiye ayırmıştır.

Yönetenlerin en önemli kolunu *Askerî* sınıf oluşturmaktadır. Bu sınıfın önde gelenlerinden Kapıkulları, özel durumlarından dolayı reaya yani yönetilenlerin yüklendiği birçok yükümlülükten de muaftırlar ve sadece devlet yönetiminde padişaha hizmet etme ve yardımcı olma görevine sahiptirler. Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar’ın ele geçirilmesinden sonra Hıristiyan tebaadan küçük yaşta erkek çocukları toplama yöntemini, bilinen adıyla *Devşirme Sistemi*’ni geliştirmiştir.² Padişah, devlet yönetiminde kendisine yardımcı olacak askeri (Yeniçeriler) ve idari kadroları bu şekilde oluşturmuştur. Bu sınıfın mensupları, maaş karşılığı devlet hizmetinde yer almışlardır.

Askerî sınıfın bir diğer kolunu *Zaimler* ve *Sipahiler* oluşturmaktadır. *Bu grubu daha iyi anlayabilmek için*, Osmanlı toprak sisteminin temelini oluşturan *Tımar Sistemi*’ni ele almak gerekir. Bu sistem, devleti, bazı görevlilerine maaş vermekten ve asker yetiştirmekten kurtarmakta; topraklar boş kalmadığından üretim artmakta; öte yandan, geçimlerini bu yolla sağlayan Zaimler ve Tımarlı Sipahiler buldukları yerlerde güvenliği sağlamaktaydılar.³ Klasik düzede Osmanlı toprakları büyük oranda Padişahın mutlak mülkiyetindeydi. Bir başka deyişle Padişah, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi olarak bütün Osmanlı mülkünün sahibiydi. Bu nedenle reaya toprağın mülkiyeti değil, sadece devlete hizmet karşılığı kullanım hakkı verilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren yönetici sınıfın sivil kanadını *Ulema* oluşturmuştur. Bu sınıfın başı Şeyhülislâmdır. Ulemanın Şeyhülislâmdan sonraki ikinci şefi ve esas itibarıyla yargı teşkilâtının gerçek başı kazaskerdi. Ulemanın bütün üyelerini yetiştiren kaynak ise medreselerdir. Medreseyi bitiren öğrenciler ya müderris ya da kadı olarak görev yapmışlardır. Bu sınıf, devlet için hayati nitelikte olan eğitim ve yargı işlerini uzun süre tekeline almıştır.⁴

Osmanlı Devleti’nde yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa, reaya olarak kabul edilmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi, sadece kırsal kesimde yaşayanlar, tarımsal üretim yapanlar reaya değildir. Kasaba ve şehirlerde oturan, ticaret ve sanayi ile uğraşanlar da, göçebeler de reaya sınıfına dâhildir.

Nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturan köylü reaya, hem devletin toprağını kullanma hakkına sahiptir hem de Tımar Sistemi’ne bağlı olarak birtakım yükümlülükleri vardır. Sürekli üretim yapmak zorundadır. Klasik Osmanlı toplum düzeninde yöneten-yönetilen ayrımı dikey bir nitelik taşıırken, yatay olarak da Müslüman-Gayrimüslim şeklinde bir başka bölünme söz konusudur. Müslüman reaya, öşür ve hayvan vergisi, gayrimüslim reaya ise cizye ve haraç adı altında birtakım vergiler vermektedir.⁵

Osmanlı toplumsal düzeninde öne çıkan önemli gruplardan biri de kentlerde yaşayan zanaat (hırfet) ve esnaf erbabıdır. Kentli reaya, yönetimin yüzyıllar boyunca büyük bir dikkat ve özenle

¹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., Ankara, 2006, s. 6.

² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. I, İş Bankası Yay., Ankara, 2009, s. 201.

³ Ünver Günay, “*XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme*”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003/1, Sayı: 14, s. 33.

⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı*, s. 173-179.

⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 134-141.

gözleyip denetlediği toplumsal sistemin *denge* halinin en önemli araçlarından birini oluşturmuştur. XII. ve XIII. yüzyıllarda ortaya çıkarak gelişen *ahilik* geleneğini sürdüren kentli reaya, loncalar şeklinde örgütlenerek, üyeliğe kabulü, uygulaması, yaşayış tarzı ve benzerliğiyle dengeli bir toplumsal düzen yaratmıştır.⁶

Göçebeler ise Osmanlı toplum düzenindeki reayanın ayrı bir kategorisini oluşturmaktadır. Aslında devletin kurucu unsurları olmakla beraber, göçebelere önemli bir kısmı yerleşik hayata karşı büyük bir direniş göstermişler ve yönetim kademelerinden mümkün olabildiğince uzak kalmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Düzeninde Değişim ve Gerileme

Klasik dönemde en ihtişamlı yıllarını yaşayan, Asya, Afrika ve Avrupa'da çok geniş bir coğrafyada egemenlik kuran Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren duraklama sürecine, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren de hızla toprak kaybederek, ekonomik açıdan zayıflama ve gerileme sürecine girmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda gerçekleştirilen *Coğrafi Keşifler*, ardından yaşanan *Rönesans* ve *Reform* hareketleri Avrupa'da sosyo-ekonomik ve siyasal değişikliklere yol açmıştır. Feodalizmin sona erme süreci hızlanmış ve merkezi krallıklar güç kazanmıştır.

Söz konusu gelişmeler, Avrupa'da ciddi siyasal ve sosyo-ekonomik dönüşümlere yol açarken, Osmanlı Devleti, kendine özgü siyasal yapısı ve sosyo-ekonomik sistemi nedeniyle belli bir süre bu değişim ve dönüşümün dışında kalmıştır. Ancak, Osmanlı sistemi, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren ihtiyaçları karşılamak konusunda yetersiz kalmaya başlamıştır.

Kanuni döneminde yapılan düzenlemelerle tamamlanan ve ekonominin temel taşı haline gelen Tımar Sistemi'nden tavizler verilerek, bu yeni dönemde *İltizam Sistemi*⁷'nin yaygınlaşması ile toprak düzeni bozulmaya yüz tutmuştur. Buna göre, *mültezim* adı verilen kişi, devlete ait olan tımarlardaki ürün vergisini toplama hakkını bir süreliğine, devletçe yapılan açık arttırmaya katılarak peşin para karşılığı satın almaktadır. Bu sistemin XVI. yüzyılda yaygınlaşmasının temel nedeni ise yoğun savaşların yaşandığı bu dönemde hazinenin nakit ihtiyacının artmasıdır. Zamanla bozulan yapılarıyla ve azımsanmayacak sayılarıyla Yeniçeriler, başta İstanbul'da olmak üzere, taşrada da etkin bir siyasi güç haline gelmiş ve devlet yönetiminde etkili olmaya başlamışlardır. Ordunun bozulması, toprak sisteminin yozlaşması ve merkezi otoritenin sarsılması gibi nedenler, taşra yöneticilerini ön plana çıkarmış ve *Ayan* adı verilen yerel beylerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸ Ayanlar, bir yandan yerel halkı ezerek sömürürken, bir yandan da elde ettikleri haklarla birkaç kuşak egemenliklerini sürdürebilecek yerel hanedanlara dönüşmüş, Anadolu ve Rumeli'nin yarı-feodal taşra aristokrasisini meydana getirmişlerdir.⁹

Fransız Devrimi ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi

1789 Fransız Devrimi, soyluların ve Kilisenin ayrıcalıklarının kaldırılmasında, hem göreceli bir eşitlik anlayışının yerleşmesinde hem de laik düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca ulusların kendi benliklerini bulmaları ve sonunda ulusal bilincin gelişmesiyle, ulusçuluk akımı Avrupa'da etkili hale gelmiş ve ulusal devletler çağı başlamıştır. Kısacası eşitlik, özgürlük, adalet, halk yönetimi, demokrasi, ulusçuluk ve laiklik gibi kavramlar Fransız Devrimi'nin dünyaya bir armağanı olarak belirmiştir.

Fransız Devrimi tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yankı bulmuştur.¹⁰ Özellikle devrim sonrasında *demokrasi*, *anayasacılık* ve *insan hakları* gibi kavramların etkisinde kalan Osmanlı aydınları, mutlakiyet yönetimine karşı örgütlenmişler ve anayasalı bir rejim için mücadeleye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde daha önce pek tartışılmayan hukuk devleti, yargı güvenliği, eşitlik,

⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 297-298.

⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 37; Lewis, *a.g.e.*, s. 30-31; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 323; Mehmet Genç, "*Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara, 1975, s. 231-258.

⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay. (No:273), Ankara, 1977, s. 8.

⁹ Bülent Tanör, "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, s. 10.

¹⁰ Lewis, *a.g.e.*, s. 57-63.

can, mal ve ırz güvenliği gibi kavramlar aydınlar arasında taraftar bulmaya başlamıştır. Beraberinde getirdiği *ulus, ulusçuluk, ulusal özgürlük, ulus egemenliği ve cumhuriyetçilik* gibi fikirlerle monarşileri sarsan Fransız Devrimi, çok uluslu imparatorlukların dağılma sürecini hızlandırmıştır.¹¹ Özetle Fransız Devrimi ve sonuçları, Osmanlı modernleşmesini olumlu yönde etkilerken, toprak bütünlüğü, çok uluslu, çok kültürlü ve çok dinli yapısından kaynaklı bir tehdit kaynağı olmuştur. Belki de bu yüzden, Osmanlı modernleşmesi ile çöküş ve dağılma süreci birbirine paralel gelişmiştir.

2	XIX. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi (III. Selim Dönemi -II. Mahmut Dönemi; Tanzimat Dönemi; I. Meşrutiyet Dönemi)
----------	--

XIX. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın neredeyse bütün alanlardaki üstünlüğü, kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuş ve yöneticiler dengeyi yeniden kurmak üzere çözüm yolları aramaya başlamışlardır.¹²

Söz konusu çözüm yolları, 18. ve 19. yüzyıllardaki askeri, idari ve ekonomik alandaki reformları ifade etmekle birlikte üç belirgin özelliğe sahiptir. İlk reformların hayata geçirildiği dönem *Lale Devri*¹³ (1718-1730) olarak bilinmektedir. Ancak bu çağcıl reformların ömrü, gelenekçilerin eleştirilerine uğramış olduğu için kısa olmuş ve bir isyanla bu devir neredeyse başlamadan bitmiştir. Ancak modernleşmeye duyulan ihtiyaç, Osmanlı'yı yeniden reformlar yapmaya itecektir. I. Mahmut, III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamit dönemlerinde özellikle askeri ağırlıklı reformlar gerçekleştirilmiş ve bazı ekonomik tedbirler alınmıştır. Ancak söz konusu düzenlenmeler kötü gidişi durduramadığı gibi, öze dönük kalıcı tedbirler de olmamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde modernleşme dönemini ve sistematik yenilikleri, III. Selim dönemi reformları ile başlatmak daha sağlıklı olacaktır.

III. Selim Dönemi 1789-1807

Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim, devletin kötü gidişatının nedenini, geleneksel kurumların düzenli bir biçimde yönetilmemesi olarak görmüştür. Kötü kullanımın ve yeteneksizliğin sona erdirilmesi ile disiplinin yeniden sağlanması düşüncesinde olan Sultan¹⁴ siyasal sistemin düzeltilmesine, *Meşveret Usulü*'nün yeniden ve kalıcı bir şekilde düzenlenerek hayata geçirilmesi ile başlamış ve *Meşveret Meclisi*'nin kurulmasını sağlamıştır.¹⁵ Ayrıca Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden ve burada yaşananlarla ilgilenen III. Selim, Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli merkezlerde ilk kez devamlı elçilikler kurmuştur. Bu elçilikler sayesinde hariciyecilerin yetiştirilmesi ve Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimin yakından izlenmesi amaçlanmıştır.¹⁶

III. Selim döneminde modernleşme yönünde atılan en önemli adım *Nizam-ı Cedid* adı verilen yeni düzenlemeler olmuştur. Yeni Düzen anlamına gelen Nizam-ı Cedid, III. Selim'in Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak, ulemanın yönetim ve halk üzerindeki etkisini kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, askeri, ekonomik ve uygarlık alanlarında yaşamakta olduğu ilerlemelere ortak etmek düşüncesiyle girişmiş olduğu reformların tamamı olarak tanımlanabilir. Öncekilerden farklı bir özelliğe sahip olan bu reform girişimi, mevcut askeri yapının geliştirilmesini değil, askeri yapıya alternatif, yeni, modern askeri yöntemleri uygulayan talimli bir askeri teşkilatın hayata geçirilmesini öngörmüştür.¹⁷ Yeni ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de *İrad-ı Cedit* isimli yeni bir hazine de oluşturulmuştur.

Süreç içerisinde III. Selim'e ve reformlarına karşı çeşitli muhalif çevreler de oluşur. Nizam-ı Cedit Ordusu'nun kurulması Yeniçerileri ve diğer asker ocaklarını tedirgin ederken, bu dönemin

¹¹ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 11.

¹² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)**, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 92.

¹³ Berkes, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 352.

¹⁵ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 11-12.

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, **a.g.e.**, s. 61-63; Berkes, **a.g.e.**, s. 98-99.

¹⁷ Shaw, **a.g.e.**, s. 352.

reformlarından rahatsız olan ve yeniliğin her türlüsüne karşı çıkan *Ulema* da üzerinde durulması gereken muhalif kitleler arasında yer almıştır.

1807 yılında ise muhalif çevrelerin çoğunun desteğini alan *Kabakçı Mustafa*, taraftarlarıyla birlikte İstanbul üzerine yürümüş ve At Meydanı'nda karargâh kurduktan sonra reform taraftarları ile uygulayıcılarını tek tek yakalayarak öldürmüştür. Bu gelişmenin sonunda Nizam-ı Cedid kaldırılmış ve III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa tahta çıkarılmıştır.¹⁸ Yaşanan bu gelişmeye karşı tepki de gecikmemiştir. III. Selim döneminde yapılan reformları destekleyen ayanlar arasında yer alan *Ruşçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa*, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için ordusu ile harekete geçerek İstanbul'a gelerek duruma el koymuştur. Ancak isyanı bastırmasına karşın, III. Selim'i kurtaramayan Alemdar Mustafa Paşa, IV. Mustafa'yı tahttan indirerek, II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır.¹⁹

II. Mahmut Dönemi 1808-1839

İktidarını ayanlara borçlu olan II. Mahmut, bunun bedelini önce *Alemdar Mustafa Paşa'yı* Sadrazam tayin ederek, sonra da taşrada oldukça güçlenmiş olan ayanlarla 1808 yılında *Sened-i İttifak*'ı imzalayarak ödeyecektir. *Sened-i İttifak*,²⁰ II. Mahmut ile ayanlar arasındaki geçici ittifakın bir sonucudur.²¹ Bununla, Padişah tarafından kendilerine birtakım görev ve sorumluluklar verilmiş olan ayanlar, fiili feodal statülerine süreklilik ve hukukilik eklemişler ve iyice kuvvetlenmişlerdir.²² Ancak klasik iktidarını zayıflatan yaşanan bu gelişmeyi bir türlü hazmedemeyen II. Mahmut, ayanların vesayetinden kurtulmak için fırsat beklerken yeniçeriler tekrar ayaklanmışlar ve Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdir. Reformcu kimliğiyle tanınan II. Mahmut ise bu ayaklanma sırasında Osmanlı hanedanının tek şehzadesi olması sayesinde hayatta kalarak tahtını korumuştur.²³

Bu sıralarda yönetim farklı kaynaklardan beslenen iki sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan birincisi; Fransız Devrimi ile yayılmaya başlayan ulusçuluk akımından etkilenen *Sırplar* ile Mora *Rumların* Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarıdır. *Sırplar*, aynı dönemdeki Osmanlı-Rus Savaşından sonra imzalanan *Bükreş Antlaşması* ile özerklik elde etmişler, *Rumlar* ise *Edirne Antlaşması* ile bağımsızlıklarını kazanmışlar ve *Yunanistan* Büyük devletler tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.²⁴

İkincisi ise *Ayan* adıyla anılan ve merkeze uzak bir kısım yerel yöneticilerin yönetime karşı ayaklanmalarıdır ki, bunlar arasında *Yanya Ayanı Tepedelenli Ali Paşa* ve *Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyancıları*, devleti en çok uğraştıranlar olacaktır. Tepedelenli Ali Paşa İsyanı bertaraf edilmişse de Mehmet Ali Paşa İsyanı, II. Mahmut'un son yıllarında uğraştığı en önemli siyasi gelişme olmuştur.

Rum İsyanı'nın iç politikaya özellikle askeri alana birtakım yansımaları olmuş ve Yunan birliklerinin Yeniçerileri mağlup etmeleri üzerine II. Mahmut, yeni bir ordu (*Eşkinçi Ocağı*) kurulacağını ilan etmiştir. Gerekli hazırlıklardan sonra yeni ordu oluşturulmuş ancak bu gelenekçi Yeniçeri çevrelerince hoş karşılanmamıştır. Yeniçerilerin ayaklanmasına hazırlıklı olan ve ulemanın da önemli bir kısmının desteğini alan II. Mahmut, halkın da katılımıyla 1826'da *Yeniçeri Ocağını* kaldırmayı başarmıştır.²⁵ Bu olay Osmanlı Tarihine *Vakay-ı Hayriye* olarak geçmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, 1826 ile 1839 yılları arasında II. Mahmut, merkezi ve modern bir devlet kurmak için büyük bir reform programını hayata geçirmiştir. Bu reformlarla sağlanan birinci önemli değişiklik, merkezi-bürokratik sistemin yeniden ele alınması ile sürekli danışma ve karar organlarının kurulmasıdır. *Dar-ı Şuray-ı Askeri*, *Meclis-i Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay)* ve *Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali* bunların en önemlileridir.²⁶ Merkezi devletin yeniden düzenlenmesindeki ikinci değişiklik ise Divan örgütünün kaldırılması ve *Kabine Sistemi*'ne geçilmesi, *Nazırlıklar'ın*

¹⁸ Lewis, a.g.e., s. 72.

¹⁹ Shaw, a.g.e., s. 370-373.

²⁰ *Sened-i İttifak*'ın tam metni için bkz. Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 3-8.

²¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 43-44.

²² Özkaya, a.g.e., s. 298.

²³ Berkes, a.g.e., s. 145; Ayrıca bkz. Lewis, a.g.e., s. 77.

²⁴ Zürcher, a.g.e., s. 61-62.

²⁵ Lewis, a.g.e., s. 81.

²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 67.

(Bakanlıkların) oluşturulmasıdır.²⁷ Yeni kurulan Nazırlıklarda çalışan memurların kul statüsünden çıkarılmasını sağlayan düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde, *Müsadere Usulü* de kaldırılarak memurların mülk ve miras hakkı güvence altına alınmıştır.²⁸ Bu arada, memurların kılık-kıyafeti yeniden düzenlenmiş ve *fes* giyilmesi zorunlu hale getirilmiştir. 1829'da yapılan yeni bir düzenlemeyle *fes* giyme zorunluluğu halkı da kapsamış ve *Fes* her türlü başlığın yerini almıştır.²⁹

Askeri alanda da önemli reformların yapıldığı bu dönemde 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu* kurulmuştur. 1827'ye gelindiğinde de İstanbul'da *Askeri Tıbbiye* açılmıştır. 1831-1834 yılları arasında askeri amaçlı iki okulun daha açıldığı görülmektedir. Birincisi, *Mızıka-i Hümayun Mektebi*, ikincisi ve daha önemlisi ise 1834'te açılan *Harbiye*'dir.³⁰ II. Mahmut'un eğitime verdiği önemin bir diğer göstergesi ise ilköğretimi zorunlu hale getirmiş olmasıdır. II. Mahmut, ilkokullara öğretmen yetiştirmek ve Tıbbiye, Harbiye gibi askeri okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla 1838'de *Rüştiyeler* açılmasına ön ayak olmuştur.³¹ Yine 1827'de bir grup öğrenci eğitim görmek üzere ilk defa Avrupa'ya gönderilmiştir.³² Ayrıca 1833'te Saray'da bir *Tercüme Odası* açılmış ve dış ilişkilerde tercümanlık yaparak kilit bir yere sahip olan Rumlar da devre dışı bırakılmıştır.³³

Toplumsal alanda da çeşitli düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde, devletin uygulamalarda taşra-merkez ayrımını ortadan kaldırmak amacıyla 1831 yılında resmi gazete özelliğini taşıyan *Takvim-i Vekayi* çıkarılmıştır.³⁴ 1834'te kurulan ilk *Posta Teşkilatı* da yine merkeziyetçi anlayışın bir göstergesi olarak ele alınabilir.³⁵ Sadece erkeklerin sayıma tabi tutulduğu ilk nüfus sayımı da II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir.³⁶ Modernleşen devlette, halkın sağlığının da önceki dönemlere oranla devlet tarafından önemsendiğinin bir göstergesi olarak 1831-1833 yılları arasında Hindistan'dan Avrupa'ya doğru yayılan kolera salgınına karşı *Karantina Servisi* oluşturulmuş, ayrıca ilk *Karantina Müdürlüğü* kurulmuştur.³⁷

II. Mahmut döneminde ekonomi alanında da birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sebepleri arasında en önemli paya sahip olan ve artık iyice zayıflamış olan *Tımar Sistemi*, 1831'de kaldırılmıştır. Yerli sanayi üretiminde, yeni orduya giysi, teçhizat ve silah üretimi yapan az sayıda küçük imalathaneler de bu dönemde açılmıştır. Bunların arasında en bilineni ise *Feshane'dir*.³⁸ Osmanlı Devleti'nin en reformist padişahı olarak kabul gören II. Mahmut, yukarıda aktarılan girişimlerden de anlaşılacağı üzere, oldukça yoğun reformlar yapmış ve birçok alanda önemli bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Sırp İsyanı, Yunan İsyanı, Tepedelenli Ali Paşa İsyanı, Mehmet Ali Paşa İsyanı gibi gelişmeler reformların halka yansımaları engellemiştir. Diğer taraftan, yine bu dönemde Ruslarla imzalanan *Hünkâr İskelesi Antlaşması* ile İngilizlerle imzalanan *Balta limanı Ticaret Sözleşmesi* döneme damgasını vuran ve Osmanlı Devleti'ni hem siyasi hem de ekonomik açıdan bir hayli zayıf duruma düşüren gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat Dönemi

II. Mahmut, 1839'da vefat etmiş ve yerine on sekiz yaşındaki büyük oğlu Abdülmecit geçmiştir. Babasının izinden yürüyen Abdülmecit, yeni bir dönemi, Tanzimat Dönemi'ni başlatarak Osmanlı reform sürecine damgasını vuracaktır. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın³⁹ günümüzde Gülhane

²⁷ Lewis, a.g.e., s. 98-99.

²⁸ Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 12.

²⁹ Lewis, a.g.e., s. 102-103.

³⁰ Berkes, a.g.e., s. 184-186.

³¹ Aynı yer.

³² Zürcher, a.g.e., s. 74.

³³ Lewis, a.g.e., s. 89.

³⁴ İlber Ortaylı, *Batılılaşma Yolunda*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 38.

³⁵ Lewis, a.g.e., s. 96.

³⁶ Zürcher, a.g.e., s. 73.

³⁷ Berkes, a.g.e., s. 187-188.

³⁸ Zürcher, a.g.e., s. 81.

³⁹ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK Yay., Ankara, 1985; A. Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 10-19; Lewis, a.g.e., s. 106.

Parkı olarak bilinen yerde, Padişah Abdülmecit'in iradesi olan *Tanzimat Fermanı*'nı okuması, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Mustafa Reşit Paşa'nın Sultan Abdülmecit adına kaleme aldığı ve devlet idaresinde kökten birtakım değişiklikleri öngörerek yeni bir dönemi açan Tanzimat Fermanı'nda, fermanın yayınlanma amacı belirtildikten sonra hedeflenen reformlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Müslüman-gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- Bütün Osmanlı yurttaşları kanun önünde eşit olacak.
- Vergi konusundaki adaletsizliği ortadan kaldırmak için birtakım düzenlemeler yapılacak ve herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- Ordu için asker toplama konusunda yaşanan sıkıntılar ortadan kaldırılacak. Bu düzenlemeyle hem asker toplanan bölgelerin nüfusları göz önünde bulundurulacak hem de askerlik süresi, eskiden olduğu gibi ömür boyu değil 4-5 yıl gibi bir süre olacak.
- Mahkemeler açık ve bağımsız olacak.
- Müsadere Usulü kaldırılacak.⁴⁰

Tanzimat Fermanı'ndan bağımsız düşünülmemesi gereken ve dönem içerisinde yapılmış olan reformların arasında belki de en önemlisi olan 1856 Islahat Fermanı, bir yandan Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen reformların gerçekleşebilmesi için birtakım somut önlemleri içerirken, bir yandan da özellikle gayrimüslim yurttaşlara yönelik yeni düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür.⁴¹

Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nda tanınmış olan can, mal ve ırz güvenliği teyit edilmiş, gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olduğuna vurgu yapılmıştır ki, zaten bu fermanla ana hedef, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşit haklara sahip olmalarını sağlamaktır. Ayrıca, gayrimüslimlerden alınan *Cizye* vergisinin kaldırılması öngörülmüş ve gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmelerinin sağlanacağı da vaatler arasında yer almıştır. Sadece Müslümanların değil, bundan sonra gayrimüslimlerin de askerlik yapabilmelerinin yolu açılmış ancak bu mesleğe pek de istekli olmayan gayrimüslimlerin belirli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulmaları uygulamasına geçilmiştir. Din ve mezhebinden dolayı gayrimüslimlere yönelik aşağılayıcı sözler kullanılması yasaklanmış, İslam dininden çıkanların idamla cezalandırılması uygulamasına son verilmiş, gayrimüslimlerin mahkemelerde yapacakları tanıklıkların Müslümanların tanıklıklarıyla eşdeğerde sayılması öngörülmüş ve mahkemelerin açık yapılması karara bağlanmıştır.⁴²

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden hemen sonra, fermanla öngörüldüğü üzere çeşitli hukuki düzenlemeler birbiri ardına hazırlanarak yayınlanmaya başlamıştır. Hukuk alanındaki ilk düzenlemeyle bütün yurttaşları kapsayan bir *Ceza Kanunu* (3 Mayıs 1840) Fransa'dan örnek alınarak uygulamaya konulmuştur. Yine bu dönemde, Fransız Ticaret Kanunu'nun çevirisi yoluyla *Kanunname-i Ticaret* (1850) isimli bir ticaret kanunu yürürlüğe girmiştir. 1854 yılında ise kanun taslaklarını, nizamnameleri ve reform esaslarını hazırlamak üzere *Meclis-i Ali Tanzimat* isimli bir kurul oluşturulmuştur. Osmanlı toprak sistemini yeniden şekillendirecek olan ve özel mülkiyeti öngören, İslam esaslarına göre hazırlanan bir *Arazi Kanunnamesi* de 1858'de hazırlanarak kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. 1864'te ise taşranın merkeze bağlanmasını sağlamak ve bir anlamda merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak için *Vilayet Nizamnamesi* hazırlanmıştır. 1868'de ise *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay)* ve *Şuray-ı Devlet (Danıştay)* gibi hukuk alanında oldukça önemli iki kurum ihdas olunmuştur. Gayrimüslimleri de kapsayan davalara bakmak üzere 1869'da *Nizamiye Mahkemeleri* kurulmuştur. Dönemin hukuk alanındaki en önemli gelişmelerinden biri ise Osmanlı toplum ve aile yapısını yeniden şekillendiren *Mecelle*'nin bu dönemde hazırlanmaya başlanmış olmasıdır. Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki kurul, *Mecelle*'yi hazırlamak üzere 1868'de çalışmalara başlamış ve

⁴⁰ Kaynar, a.g.e., s. 176-180; İnalçık, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu*", s. 90-92.

⁴¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 21.

⁴² İnalçık-Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 5-10; Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 11-16.

1876'da bu çalışmalar tamamlanarak İslam dünyasının ilk Medeni Kanunu olan *Mecelle* yürürlüğe girmiştir.⁴³

II. Mahmut döneminde başlayan eğitim reformunun yoğun olarak devam ettirildiği Tanzimat döneminde hem Batı'dan örnek alınarak çeşitli düzeylerde okullar açılmış hem de eğitim alanındaki düzenlemeleri geliştirecek olan kurumlar da oluşturulmuştur. Dikkati çeken ilk düzenlemeler, 1847'de *Maarif Nezareti*'nin kurulması ve 1854'te eğitim ve bilim alanlarını düzenleyecek olan *Encümen-i Danış* isimli bilimler akademisinin kurulmuş olmasıdır.⁴⁴ Bürokrat yetiştirilmesi amacıyla Tanzimat döneminin en önemli kurumlarından biri olan *Mülkiye*, 1859'da açılmıştır.⁴⁵ Eğitim işinin daha akılcı ve gerçekçi yöntemlere dayanılarak ele alındığı bu dönemde, okulların sayısı arttırılmaya çalışılmış, hatta kız çocukları için 1858 yılında *Kız Rüştîyeler* açılmıştır. Yine bu dönemde rüştîyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1847 ve 1849 yıllarında *Darülmuallimat* (Kız Öğretmen Okulu) ve *Darülmuallimin* (Erkek Öğretmen Okulu) gibi modern okullar açılmıştır. Ayrıca üniversite öğrenimine başlangıç olmak üzere *Sultani* adı altında modern liselerin açılması öngörülmüş ve Osmanlı Devleti'nin ilk lisesi olarak kabul edilen *Galatasaray Sultani* 1868'de hizmete girmiştir. Tanzimat döneminin eğitim alanındaki önemli gelişmelerinden biri de, ilk modern üniversite olarak *Darülfünun*'un 1863'te açılmasıdır.⁴⁶

Tanzimat döneminin bir diğer önemli gelişmesi ise 1854'te Kırım Savaşı'nın giderlerini karşılamak amacıyla yüksek faizli dış borçlanma yolunu tercih etme ve Osmanlı maliyesinin Batılıların sıkı denetimi altına girmesidir. Bu bağlamda aldığı borçların faizini bile geri ödeyemeyecek duruma düşen Osmanlı Devleti, 1875'te iflasını ilan etmiştir.⁴⁷

Tanzimat döneminin reform politikası Osmanlı Devleti'ndeki entelektüel hayatı da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde açılan Batı tarzı okullarda eğitim alan ve Tercüme Odası'nda görev alarak yurt dışına, özellikle de Fransa'ya giden genç reformcu bürokrat ve aydın bir grup oluşmuştur. Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak kabul edilen bu kişiler, Tanzimat döneminin başlarında ve dönemin mimarı olarak kabul edilen Mustafa Reşit Paşa'nın himayesi altında mesleklerine (çoğu Tercüme Odası'nda belli bir süre görev almıştı) umut verici bir şekilde başlangıç yapmışlardır. Fakat 1861'de Abdülaziz'in tahta geçmesi ve Mustafa Reşit Paşa'nın yerini Ali ve Fuat Paşaların almasıyla iktidar merkezinden uzaklaştırılmışlar ve görevlerinde yükselememişlerdir. Bu dönemde çoğunlukla gazeteciliğe yönelen muhalif aydınlar, düşüncelerini gazeteleri aracılığıyla yaymaya başlamışlardır.⁴⁸ Bunların en tipik örnekleri de 1860'larda seslerini duyurmaya başlayan Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Ağâh Efendi gibi *Yeni Osmanlı* olarak anılan aydınlardır. Abdülaziz'in tahta geçmesinden sonra, basın üzerindeki baskılar da artmaya başlamış ve 1865'te bir *Matbuat Nizamnamesi* çıkarılmıştır.

Aydınlanma felsefesinden de etkilenmiş olan Yeni Osmanlılar, kişi egemenliğine dayanan mutlak monarşi sistemi içinde ülke sorunlarının çözülebilmemesinin zor olduğuna inanmışlardır. Çözümü, Tanzimat'ın getirdiği ilkeleri kamusal özgürlüklerle desteklemek, Müslüman ya da Gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasına tam bir yurttaşlık ve devlet sadakati içinde yaşayabilecekleri anayasal, temsili ve parlamenter bir yönetime geçmek olarak görmüşlerdir. *Osmanlılık* adı verilen bu düşüncenin yayılmasıyla Balkanlar'da yayılan ulusçu hareketlerin önüne geçilebilecek ve Osmanlı Devleti'nin dağılması önenebilecektir.⁴⁹

Abdülaziz yönetiminin baskısı karşısında 1867'den itibaren bazı Yeni Osmanlılar ülke dışına kaçmak durumunda kalmışlardır. Önce Paris'i, sonra da Londra'yı merkez olarak benimseyen Yeni Osmanlılar, burada örgüt çalışmalarına ve basın-yayın yoluyla fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir.

⁴³ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 316-329; Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yay., İstanbul, 2001, s. 10.

⁴⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁶ Sina Akşin, "*Siyasal Tarih*", *Türkiye Tarihi*, (Ed. Sina Akşin), C. III, Cem Yay., İstanbul, 1988, s. 179-180.

⁴⁷ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Duyun-u Umumiye)*, (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu Batı Yay., İstanbul, 1979, s. 78-79.

⁴⁸ Tefvik Çavdar, *İz Bırakan Gazete ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 19-40.

⁴⁹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 27.

Bu arada Batılı aydınlar da Yeni Osmanlıları desteklemiş ve bu harekete *Jön Türk* (Jeune Turc) ismini vermişlerdir.

Yeni Osmanlıların düşünceleri, dönemin önde gelen devlet adamlarından Mithat Paşa tarafından da desteklenmiştir. Tuna Valiliği döneminde ön plana çıkan ve Şurayı Devlet Başkanlığı yapan Mithat Paşa'nın başını çektiği bir grup devlet adamı, anayasal ve temsili sisteme (Meşrutiyet=Meşrutî Sistem) karşı olan Padişah Abdülaziz'i (1861–1876) tahttan çekilmeye zorlamıştır. Ordunun da desteğini alan aydınlar, meşrutiyet rejimine geçmemekte direnen Abdülaziz'i tahttan indirmiş ve kendi fikirlerine yakın olarak bildikleri V. Murat'ın padişah olmasını sağlamışlardır. Ancak üç ay gibi kısa bir süre sonra, psikolojik sorunları artan V. Murat'ı da tahttan indirerek yerine Anayasayı ilan edeceği sözünü vermiş olan II. Abdülhamit'i tahta çıkarmışlardır. II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan Osmanlı'nın ilk anayasası olan *Kanun-i Esasi*'yi, 23 Aralık 1876'da ilan etmiş ve Osmanlı siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır.⁵⁰

I. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit Dönemi

23 Aralık 1876 tarihinde *Kanun-i Esasi*⁵¹'nin yürürlüğe girmesinden sonra Aralık-Ocak aylarında seçimler yapılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk meclisi olan Meclis-i Umumi 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Ancak Parlamento 14 Şubat 1878'de, II. Abdülhamit tarafından 93 Harbi (1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bahane edilerek süresiz tatil edilmiştir.⁵²

II. Abdülhamit, anayasal yetkisini kullanarak Meclis'i tatil ederken, Kanun-i Esasi de hukuken olmasa bile fiilen hükümsüz bir duruma düşmüş ve askıya alınmıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti 1908'e kadar, II. Abdülhamit'in istibdat dönemine ya da mutlak yönetimine sahne olacaktır.⁵³ Osmanlı Parlamentosunun tatil edilmesi ve Anayasa'nın rafa kaldırılması mutlak monarşiye bir geri dönüşü ifade etmektedir. Meşrutiyet rejimi taraftarlarının çeşitli yollarla tasfiye edilmesi, sürgüne gönderilmesi ve susturulması, kişi özgürlüğünün ve güvenliğinin yok edilmesi ile hafiye sistemi ve jurnal ağının kurulması, basın üzerinde yoğun bir sansürün uygulanması bu dönemin temel unsurları olmuştur.⁵⁴

II. Abdülhamit döneminde anayasal rejime fiilen son verilmesi ve istibdat döneminin yaşanması gibi olumsuz gelişmelere rağmen yenileşme hareketlerinin devam etmesi söz konusu olmuştur. Nitekim 1908'e kadar süren II. Abdülhamit'in mutlak yönetiminde eğitim, haberleşme ve ulaştırma alanlarında modernleşme faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Dönemin en çarpıcı gelişmelerinden biri eğitim alanında yapılan reformlardır. Eğitim alanındaki en göz alıcı başarı, hem öğrenci sayısının hem de okul sayısının önemli ölçüde arttığı yükseköğretimde yaşanmıştır. Önceki reform dönemlerinden devralınan okullarla yetinilmeyerek, Hukuk, Maliye, Güzel Sanatlar, Ticaret, Polis, Gümrük, Baytar okulları gibi modern, mesleki ve yüksekokullar açılmıştır. Dönemin en önemli gelişmesi ise kuşkusuz ilk modern üniversite olan Darülfünun'un 1900'de açılmasıdır.⁵⁵

II. Abdülhamit döneminde haberleşme-ulaştırma alanlarında da önemli yeniliklere imza atılmıştır. Tanzimat döneminin ana teması olan idari merkezileşme, ancak bu dönemde haberleşme araçlarında yapılan iyileştirmelerle gerçekleştirilebilmiştir. Bu araçların en önemlisi telgraf olup ulaştırma alanındaki gelişme ise *Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi*'dir. Yine bu dönemde, hacıların Mekke'ye en kolay şekilde ulaşması için tasarlanan Şam-Medine arasındaki *Hicaz Demiryolu* hattının yapımı tamamlanmıştır.⁵⁶ Dönemin ideolojik özelliği de, din ve devlet birliğinin pekiştirilmesidir. Batı'nın gücüne karşı bir İslam birliği oluşturma düşüncesinden doğan, çözümü İslam'da arayan ve *İslamcılık* olarak adlandırılan bu politikada, II. Abdülhamit, Halifeliğin sembol ve simgelerini, önceki padişahlardan daha çok kullanmıştır. İslamcılığın II. Abdülhamit döneminde devletin temel ideolojisi olarak benimsendiğini söylemek mümkündür.⁵⁷

⁵⁰ B. Kuran, a.g.e., s. 45-51; Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", s. 117-118.

⁵¹ Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, s. 23-43.

⁵² Akşin, "Siyasal Tarih", s. 161.

⁵³ İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 246.

⁵⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 161.

⁵⁵ Akşin, "Siyasal Tarih", s. 179-180.

⁵⁶ Lewis, a.g.e., s. 182-183.

⁵⁷ Çavdar, a.g.e., s. 46.

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nden İttihat ve Terakki'ye

II. Abdülhamit'in, 1878 yılında Osmanlı Mebusan Meclisini feshetmesi ve sonrasında da bu kurumu yeniden toplantıya çağırılmayıp, Kanun-u Esasinin ruhuna aykırı olarak hareket etmesi ile başlayan baskı dönemine karşı, bazı aydınlar gizli gizli örgütlenerek mücadele yolunu seçmişlerdir. Bir grup Askeri Tıbbiyeli de 1889'da İstanbul'da *İttihad-ı Osmanî* adında bir cemiyet kurmuştur. Cemiyet mensupları, 1895 yılında hazırladıkları bir nizamname ile hücre tipi örgütlenme yoluna gitmiştir. Cemiyet, aynı yıl yaşanan Ermeni olaylarının, Padişahın yanlış politikalarından kaynaklandığını duyurması ile ilk kez gün ışığına çıkmıştır. İttihat-ı Osmanî Cemiyeti'nin ortaya çıkması ile özgürlükçü aydınların üzerindeki baskılar daha da artmıştır. Artan baskı, muhaliflerin bir bölümünün Paris'e kaçmasına neden olmuş, İstanbul'da kalanlar ise 1896'da bir darbe girişiminde bulunmuşlarsa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁸

Paris'e gelen birçok Osmanlı aydını, Auguste Comte'un *pozitivizm* yöntemi ile ele aldığı sosyoloji adı verilen bilim dalından etkilenerek, Osmanlı toplumu ve devleti üzerine muhalif yazılar kaleme alan eğitimci Ahmet Rıza Bey ile birlikte hareket etmeye başlayacaklardır. Muhalif aydınlar, faaliyetleri ile meşrutiyet öncesi muhalefeti yürüten Yeni Osmanlılar gibi, Fransızlar arasında yeniden *Jön Türkler* olarak tanınacaklardır. Bu dönemde, Paris'teki *Jön Türkler* arasında zamanla düşünce farklılıkları belirmiştir. Cemiyet mensupları, farklı düşünen grupları bir araya getirmek için I. ve II. Jön Türk kongreleri gerçekleştirdiler de tam bir birlik sağlayamamışlardır. Bu arada Ahmet Rıza'nın liderliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu toplantılar sonrası ön plana çıkmayı başarmıştır.

Makedonya'daki ayrılıkçı hareketlerin giderek yoğunlaşmasına karşı, Padişah'ın yönetim anlayışının bunu engelleyemeyeceğini düşünen, çoğunluğu Müslüman olan halkta huzursuzluklar başlamıştır. Yörede ön plana çıkacak olan örgütlenme, 1906'da kurucuları arasında daha sonraki yıllarda sadrazamlık da yapacak olan Talat Bey'in de bulunduğu, *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Merkezi Selanik'te olan bu cemiyet de daha önce kurulan muhalif cemiyetlerde görülen hücre tipi örgütlenme yöntemi ile hareket etmiştir. Üyeleri arasında II. ve III. Ordu'da yer alan genç subayların da olması, onları silahlı bir örgüt haline de getirmiştir. II. Jön Türk Kongresi'den sonra Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Makedonya'daki muhalif örgütler temas kurmuş ve *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile tanınırlık olarak daha ön planda olan *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adı altında bir bütünleşme gerçekleşmiştir. Böylece *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Paris ve Selanik olmak üzere iki merkezli bir örgüt haline gelmiş ve bu yeni oluşum, artık hem fikri yönden hem de ihtilâlcilik yönünden bir önceki döneme göre daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Bu dönemde rejime karşı muhalefet ortamından etkilenenlerden biri de Mustafa Kemal Bey olmuştur. Kurmay Yüzbaşı olarak staj görmek üzere ilk tayin yeri olan Şam'da, kendisi gibi muhaliflerle temas geçmiş ve burada *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*'ni kuranlar arasında yer almıştır. 27 Eylül 1907'de Selanik merkezli III. Ordu'ya tayin edildikten kısa bir süre sonra Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasında önemli bir rol oynayacaktır.⁶⁰

Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde rol oynayan etkenlerden birisi de, İngiltere ile Rusya'nın Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda anlaşmaya varmaları ve Osmanlı yönetiminin buna sessiz kalmasıdır. Estonya'nın başkenti Reval (Tallinn)'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı arasındaki görüşmeden Balkan politikalarında birlikte hareket etme kararının çıkması, İttihatçılar arasında Makedonya'nın da kaybedileceği endişesini arttırmıştır. Aydınlar, tüm bu olumsuz gelişmelerin sorumlusunun II. Abdülhamit olduğunu öne süreceklerdir.⁶¹

II. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

⁵⁸ Hanioglu, a.g.e., s. 214-219.

⁵⁹ Karal, a.g.e., C. V, s. 14.

⁶⁰ Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul, 1984, s. 41-47.

⁶¹ Karal, a.g.e., C. V, s. 24- 26.

II. Abdülhamit ise Rumeli topraklarında giderek daha da büyüyen muhalefeti sindirebilmek için, bölgenin idari ve askeri yönetim kademelerine kendine sadık olarak gördüğü kişileri atamışsa da, bu kişiler İttihat ve Terakki'nin fedailerini tarafından saf dışı edilmiştir. 1908 Temmuz başlarında 400 kişilik askeri birliği ile Kolağası Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkması, ardından Enver (Paşa) Bey ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in de benzeri şekilde dağa çıkmaları ile yöre bir ihtilal ortamına girmiştir.⁶² Yaşanan gelişmeler karşısında Makedonya'nın kontrolünü yitiren II. Abdülhamit, kısa bir süre sonra geri adım atarak, 23 Temmuz 1908'de 1878'den beri ertelediği Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılacağını ilan etmek zorunda kalmıştır.⁶³ Kısa zamanda seçimler yapılmış ve 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılmıştır.⁶⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimlerde ağırlığını koymuş ve birçok seçim bölgesinden mebus çıkarmıştır.

31 Mart Olayı

II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamından, hemen herkes yararlanmış, İttihatçı ya da meşrutiyetçi olmayanlar da gazete ve dergi çıkararak, örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Hürriyetin ilanından sonra İttihatçıların yasama yolu ile uygulamaya koydukları bazı politikalara karşı özellikle gelenekçi kesim tarafından bir muhalefet oluşmaya başlayacaktır. İttihatçılara karşı muhalif olarak bilinen Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da öldürülmesi, bu gerilime yeni bir boyut kazandırmıştır. Cenazeden beş gün sonra, 13 Nisan 1909 (Rumi takvime göre 31 Mart 1295) sabaha karşı, Taşkılla'daki avcı taburu eratının, subaylarını esir alması ile ayaklanma başlamıştır. Kısa zamanda diğer kışlalara da yayılan ayaklanmanın, İttihat ve Terakki'ye muhalif medrese öğrencilerinin ve eski rejim yanlılarının da katılımıyla giderek büyüdüğü görülmektedir. Ayaklanma sırasında isyancılar Mebusan Meclisi'ni basarak Hükümetin istifasını, Meclis Başkanı olan Ahmet Rıza'nın görevinden alınmasını ve tüm İttihatçıların Meclis'ten atılmasını istemişlerdir.⁶⁵ 31 Mart İsyanı olarak bilinen bu olaylar karşısında Hükümet çekilmek zorunda kalmış ve ileri gelen İttihatçılar da Rumeli'ye kaçmıştır. Oluşan bu otorite boşluğunu, Hürriyetin ilanından beri herhangi bir etkinlik göstermeyen II. Abdülhamit doldurmuştur. İsyanın Rumeli'de duyulması üzerine muvazzaf askerler ve gönüllü halkın katılımıyla kurulan *Hareket Ordusu*, isyanı bastırmak üzere yola çıkmış ve 24 Nisan'da ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁶⁶ 27 Nisan'da yeniden toplanan Meclis, padişah II. Abdülhamit'i bu isyanda suçlu bulmuş ve O'nun tahttan indirilmesi yönünde bir karar vermiştir. İlk kez bir Osmanlı padişahı, sadece Şeyhülislam'ın fetvası ile değil, aynı zamanda halk temsilcilerinin elindeki dünyevi yetkiye dayanarak tahttan indirilmiş oluyordu.⁶⁷

31 Mart İsyanı ile tahttan indirilen II. Abdülhamit'in yerine, 27 Nisan 1909'da V. Mehmet (Mehmet Reşat) getirilmiştir. İttihatçılar, kolayca yönlendirebildikleri bu Padişah zamanında, yoğun bir yasama faaliyetine girişmişler, yeni düzenlemeler yaparak, II. Meşrutiyet döneminin siyasi ve hukuki yapısını büyük çapta şekillendirmişlerdir. Öncelikle Anayasa maddeleri üzerinde değişiklikler yapılmış, Padişahın yasama ve yürütme üzerindeki yetkileri Anayasa'dan kaldırılmış ve Hükümet sadece Meclis'e karşı sorumlu hale getirilmiştir. Ayrıca Padişahın Meclis'i feshetme koşulları ağırlaştırılmış ve yasamanın yetki alanı genişletilmiştir. Bu bağlamda 1909'da Anayasa'da yapılan değişikliklerle, görece demokratik olan yürütme ve yasama organları yaratılmış, parlamenter rejimin güçlenmesi için önemli bir adım atılmıştır.⁶⁸

⁶² Kuran, a.g.e., s. 251-253.

⁶³ Akşin, *Jön Türkler*, s. 77.

⁶⁴ Karal, a.g.e., C. V, s. 64-65.

⁶⁵ Karal, a.g.e., C. V, s. 83-86.

⁶⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK Yay., Ankara, 1951, s. 31-36.

⁶⁷ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul, 2005, s. 190.

⁶⁸ Tanör, a.g.e., s. 193-196.

II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Akımları

Osmanlıcılık

*İttihat-ı Anasır*⁶⁹ olarak da anılan Osmanlıcılık düşüncesine göre, Fransız Devrimi'nde ortaya çıkan yurttaşlık fikri çerçevesinde tüm Osmanlı unsurları yasalar karşısında eşit olacak, hiçbir kimse dilinden, dininden ya da ırkından ötürü ayrıcalık tanınmadan devletin anayasal güvencesi altında yaşayacaktır. Bu düşünceyi etkin kılmanın tek yolu da meşruti sisteme geçilmesidir.⁷⁰ Meşruti, yani anayasal sistemin gereği olarak etkin şekilde çalışacak parlamentoda adil bir temsil hakkı tanınması gerçekleşirse, Balkan ulusları da Osmanlı Devleti içinde kendi temsilcileri aracılığıyla sorunlarına demokratik ortamda çözüm üretebileceklerdir. Tüm unsurların temsil edildiği parlamento yaşama geçirilirse aynı zamanda büyük devletlerin Balkan ulusları için Osmanlı'ya yaptıkları müdahalelerinin de önü kapanmış olacaktır. Herkes bu sistemde *Osmanlı* üst kimliğini benimseyecek ve bu devletin çıkarına hizmet etmeye başlayacaktır.⁷¹

İslamcılık

II. Abdülhamit döneminde Batılılaşmaya tepki olarak ortaya çıkmış olan *İslamcılık*, uygulanan hali ile *İttihad-ı İslâm* (İslam birliği) ve hilafet düşüncesi çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde İslamcılık, dünyayı kaplayan Batı emperyalizminin ülkeleri sömürgeleştirmesine karşı, İslamiyet içinde çare arayan bir düşünce akımıdır. Bu anlamıyla antiemperyalist bir tutumu olduğu söylenebilir. Osmanlı siyaseti açısından ise Osmanlıcılığın başarısızlığı karşısında, devletin birliğini sağlayacak bir ideoloji olarak görülmüştür.⁷² İslamcılıktan etkilenenlerin bir bölümü çözümü İslam'ın hurafelerden arınarak, ilk şekline geri dönülmesinde bulmaktaydılar. Bu gerçekleşirse Osmanlı Devleti geçmişteki güçlü dönemine geri dönebilecektir. Buna karşılık diğer kesim ise dinin kurallarını değiştirmemekle birlikte Batı'nın teknik ve biliminden yararlanıp yeni içtihatlar yapılarak, İslamiyet'in çağdaş şartlara göre düzenlenebileceği fikrini öne çıkarmıştır.

Türkçülük

Bir kültür hareketi olarak ortaya çıkan Türkçülüğün, ideolojik olarak Türk ulusçuluğuna dönüşmesi II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların faaliyetleri ile olmuştur. İttihatçılar çokulusluluğu bırakıp Türkçülüğü savunmanın aynı zamanda İmparatorluğu tasfiye etmek anlamına gelmesinden dolayı çok ihtiyatlı davranmışlardır. Osmanlıcılığın ve İslamcılığın çökmesi ile Türkçülük ön plana çıkmıştır. Balkan Savaşları sonrası Türkçülük çok daha etkin biçimde taraftar bulmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde *Genç Kalemler* ve *Türk Yurdu* gibi yayın organları ve *Türk Ocakları* gibi bir dernekle, Türkçülük akımı, bu dönemin giderek etkinliğini arttıran temel düşüncesi haline gelmiştir.⁷³

Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartların olumlu olarak değişmesi için, her yönüyle Batı'ya benzemek gerektiğini öne süren bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Batıcılar kendi içlerinde ılımlı ve köktenci olarak ikiye ayrılmışlardır. İlimli Batıcılara göre, Batı'dan bir bütün olarak her şeyini almak anlamsızdır. Sadece bilimin ve tekniğin alınması yeterlidir. Aşırı Batıcılar için ise Batı uygarlığından başka ikinci bir dünya yoktur. Bu yüzden kalkınmayı ve devletin devamlılığını sağlamak için, bir bütün olarak Batı'ya yönelmek, onun maddi ve manevi bütün değerlerini hiç tereddütsüz almak gerekmektedir.⁷⁴

⁶⁹ Lewis, a.g.e., s. 232.

⁷⁰ Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi, Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 80-81.

⁷¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2002, s. 287-295.

⁷² İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 235.

⁷³ Ülken, a.g.e., s. 217-218.

⁷⁴ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981.

Trablusgarp Savaşı

İtalya'nın birliğini sağladığı yıllarda, 1881'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali, ardından da Fransa'nın 1882'de Cezayir ve Tunus'u ele geçirmesinden sonra, İtalyanlar, Kuzey Afrika'da kalan son Osmanlı toprağı olan (günümüzdeki Libya toprakları) Trablusgarp'a yönelmişlerdir. Hammadde ve pazar ihtiyacından çok, stratejik öneme sahip olan Trablusgarp'ı ele geçirmek için, büyük devletlerin onayını aldıktan sonra, 23 Eylül 1911'de Trablusgarp'ı talep eden bir nota vermişlerdir. İttihat ve Terakki'nin yönetiminde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin, bu notaya olumsuz cevap vermesi üzerine, 29 Ekimde İtalyanlar savaş ilan etmiş ve bu bölgeye asker çıkarmıştır. Osmanlı ordusu savaşa denizden ve karadan müdahale edememiştir. Trablusgarp'taki Osmanlı garnizonu, yerli halk ve gönüllü bazı subaylar ile bir direniş gerçekleştirilmiştir. Direniş için kılık değiştirerek gönüllü olarak Trablusgarp'a giden genç subaylar arasında, Enver, Ali Fethi ve Mustafa Kemal Beyler gibi, gelecekte Türk tarihinde ön plana çıkacak kişiler de vardır.⁷⁵

Savaş giderek geniş bir coğrafyaya yayılmış ve çetin bir hal almaya başlamıştır. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Balkan Devletleri, Osmanlı'ya karşı harekete geçmişler ve Balkan Savaşı başlamıştır. Osmanlı Devleti bir yandan İtalya ile mücadele ederken, diğer yandan da Balkanlar'da başlayan savaş nedeniyle çok zor durumda kalmıştır. Bir an önce İtalya ile anlaşarak tüm dikkatini Balkanlar'a çevirmek istemiş ve 18 Ekim 1912'de Ouchy (Uşi) Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı tümüyle sona ermiştir. Bu arada, Rodos ve On İki Ada ise geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır.⁷⁶

Balkan Savaşları

Uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında bulunan Balkanlar'da, Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımının etkisi ve büyük devletlerin kışkırtmalarıyla 19. yüzyılda Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Karadağ gibi devletler kurulurken, 20. yüzyıl başlarında ise Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bulgaristan'ın 1908'de bağımsızlığını ilanından sonra Balkanlar'da dengeler değişmiştir. Bulgaristan'ın aktif bir siyaset izleyerek sınırlarını genişletmek istemesi, Yunanistan ve Sırbistan ile olan ilişkilerini bozmuşsa da, Rusya'nın arabuluculuğu sonucunda gerginlik sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte, Romanya dışındaki Balkan ülkeleri, Rusya'nın girişimleriyle Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak oluşturmuşlardır.⁷⁷ Rusya'nın desteğini alan bu devletler, Osmanlı'dan çeşitli isteklerde bulunarak olayların savaşa doğru tırmanmasını yol açmışlardır.⁷⁸ Aynı günlerde Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp sorunu ile uğraşması, bu devletleri cesaretlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan devletlerinden gelen istekleri reddetmesi üzerine savaş kaçınılmaz hale gelmiş, Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilanı ile çatışma başlamıştır.⁷⁹

Osmanlı Devleti, 17 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Ancak, siyasi çekişmelerle uğraşan Osmanlı ordusu, emir komuta zincirinde yaşanan sorunlar yüzünden, iki hafta içinde hemen her cephede ağır yenilgiler alıp, Çatalca-Gelibolu hattına geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁰ Kale kentlerden Edirne ise bir süre direnmesine rağmen Bulgarların eline geçmiştir. Batılı büyük devletleri bile şaşkırtan bu bozgun sonucunda, Ege adaları, Makedonya, Doğu ve Batı Trakya elden çıkmış, Arnavutluk ise bağımsızlığını ilan etmiştir.⁸¹ Hiç hesapta olmayan bu toprak kayıpları sonrasında, 30 Mayıs 1913'te Londra Konferansı'nda yapılan antlaşma ile taraflar arasında savaşa son verilmiştir. Antlaşma ile Osmanlı'nın sınırı Edirne'yi dışarıda bırakarak Midye-Enez hattı olmuştur. Trakya'nın tümü ve Makedonya'nın büyük bir bölümü Bulgaristan'a bırakılmış, Ege Adaları'nı ve Girit'i Yunanistan almıştır. Sırbistan'a ise bir miktar toprak verilmiştir. Bu arada Arnavutluk'un bağımsızlığı da kabul edilmiştir.⁸²

⁷⁵ Karal, a.g.e., C. V, s. 260-276.

⁷⁶ Ouchy Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 215-221.

⁷⁷ Richard C. Hall, **Balkan Savaşları 1912-1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 15-18.

⁷⁸ Bu istekler için bkz. **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, S:4, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara, 1970, s. 51-56.

⁷⁹ Süleyman Kocabaş, **Son Haçlı Seferi Balkan Harbi**, Vatan Yay., İstanbul, 2000, s. 111.

⁸⁰ Hall, a.g.e., s. 58-59.

⁸¹ Kocabaş, a.g.e., s. 201-202.

⁸² Hall, a.g.e., s. 134-135.

Savaş sonrasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş olmakla birlikte, dengeler de tümüyle değişmiştir. Bulgaristan'ın Karadeniz'den sonra Ege Denizi'ne de inerek, Büyük Bulgaristan'ı kurma yolunda önemli bir adım atması, başta Yunanistan olmak üzere, diğer Balkan ülkelerini rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler Yunanistan ile Sırbistan'ın birbirlerine yaklaşmalarına ve Bulgaristan'a karşı ittifak oluşturmalarına yol açmıştır. Bulgaristan, bu iki devletin kendisine yönelik bu tutumuna karşı 29-30 Haziran 1913'te ani bir saldırıya geçerek, Balkanlar'da yeniden sıcak savaşı başlatmıştır. Ancak Bulgarlar, Yunan ve Sırp ordusuna yenilerek Makedonya'dan çıkarılmıştır. Aynı zamanda Bulgar topraklarından pay almak isteyen Romenler de savaşa girmiş ve Bulgar Dobruca'sını ele geçirmişlerdir.⁸³

Bu durum Osmanlı Devleti için bir fırsat doğurmuştur. Osmanlı'nın başkentlerinden olan Edirne'yi geri almak için harekete geçilmiş ve başarılı bir harekâtla bu şehir geri alınmıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti kaybettiği saygınlığını biraz olsun yeniden kazanmıştır. 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile Kırklareli, Dimetoka ve Edirne yeniden Osmanlı topraklarına katılmış, Bulgar topraklarında kalan Türklerin mülkiyet haklarına saygı gösterileceği de karara bağlanmıştır. Bu yeni durumu meşrulaştırmak için, 14 Kasım 1913'te Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında *Atina Antlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Girit kesin olarak Yunanistan'a bırakılmış, Ege Adaları'nın kimde kalacağı konusunun ise büyük devletlerce karara bağlanması hususunda fikir birliğine varılmıştır. Bu karar uyarınca 1914 Şubatında Londra'da bir araya gelen büyük devletler, Ege adalarından İmroz, Bozcaada ve Meis dışında kalanların Yunanistan'a verilmesini onaylamışlardır. Ayrıca, İtalya işgalinde olanların da bu devlete bırakılmasını prensip olarak kabul etmişlerdir. Sırbistan'la antlaşma ise 13 Mart 1914'te İstanbul'da imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ile ortak sınırı artık kalmayan Sırbistan ile yapılan antlaşmada, Sırp topraklarında kalan Türklerin hakları konusunda düzenlemeler yapılmıştır.⁸⁴

5	Birinci Dünya Savaşı; Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı; Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuçları
----------	---

I. Dünya Savaşı

19. yüzyılda siyasal, sosyal ve ekonomik dengeleri alt üst eden iki olay; Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte etkili olan en önemli gelişmelerdir. 1789 Fransız Devrimi ile Avrupa'da yayılan ulusçuluk akımının etkisi ile yeni devletler kurulmuş, sınırlar değişmiştir. İtalya'da ve Almanya'da siyasal birliğin kurulması, bu iki devletin yeni güçler olarak belirmesi, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermiştir. Bu iki örnek, aynı zamanda Balkan ulusçularını kendi ulus devletlerini kurmak konusunda cesaretlendirmiştir. Üretim patlamasına yol açan Sanayi Devrimi ise sömürgeci devletlerin yeni hammadde kaynaklarına ve pazarlara olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Bu durum Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki ekonomik rekabeti şiddetlendirmiş ve var olan siyasal bunalımların da etkisi ile bloklaşmaya yol açmıştır.⁸⁵

1914 yılına gelindiğinde; İngiltere, küresel güç olmasını sağlayan denizlerdeki üstünlüğünü Almanya'ya kaptırmamak için bu devletle sıkı bir rekabet durumunda idi. Bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiltere-Almanya yarışması devam ederken, aynı dönemde Fransa ise 1870 Sedan Savaşı ile Almanya'ya kaptırdığı kömür yataklarıyla ünlü *Alsace-Lorraine* bölgesini geri almak için fırsat kollamaktaydı ve bu nedenle de Fransız-Alman gerginliği devam etmekteydi. Bu arada Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında, Balkanlar'da Germen-Slav ulusçuluğu çatışması yaşanmakta idi. Bütün bu gerilimler ve rekabetler, Avrupa'da aşırı silahlanmaya yol açmış ve birbirine zıt iki bloğun doğmasına neden olmuştu. 1882 yılında Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında *Üçlü İttifak* (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, sonraki yıllarda ise buna karşı olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında *Üçlü İtilaf* (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştu.⁸⁶

⁸³ Hall, a.g.e., s. 140-142.

⁸⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. I, Bilgi Yay., Ankara, 1991, s. 31-32.

⁸⁵ A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 5-19.

⁸⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 11. B., Alkım Yay., İstanbul, (t.y.), s. 19-26.

Bu gergin ortamda, 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük François Ferdinand ve karısının Saraybosna'da bir grup Sırp ulusçusu genç tarafından düzenlenen suikast ile öldürülmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur. Barut fıçısına dönen Avrupa için bir kıvılcım niteliği taşıyan bu suikast sonrasında, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler kopmuştur.⁸⁷

Saraybosna suikastı üzerine 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Çatışmanın hemen ilk günlerinde, Rusya, Sırbistan'ın yanında yer alırken, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı desteklemiştir. Bu arada Almanya'nın, Fransa ve Belçika'ya da savaş açması üzerine, İngiltere, Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu arada Japonya'nın, Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle, çatışmalar Avrupa'nın dışına sıçramıştır.⁸⁸

Osmanlı Devleti Açısından Birinci Dünya Savaşı

Savaşın başladığı sırada, İttihat ve Terakki yönetiminde bulunan Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu ülke Almanya idi. 19. yüzyılın sonlarından itibaren, Almanya'ya siyasi ve ekonomik açıdan yaklaşılmasının en önemli nedeni, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni dışlamış olmaları ve Rusya karşısında yalnız bırakmalarındır. Bu dönemde Osmanlı'nın Almanya'ya yaklaşmasının bir başka nedeni de, İngiltere'nin, Osmanlı Donanması için sipariş verilmiş olan gemileri savaşın yaklaşmakta olduğunu bahane ederek vermemesidir. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır.⁸⁹ Böylesi bir dönemde, Osmanlı Devleti, daha savaş öncesinde Almanya ile ittifak görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmeler sonrasında savaşın hemen başında, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Rusya savaşa girerse, Osmanlı da Alman İmparatorluğuyla birlikte hareket edip savaşa dâhil olacaktır.⁹⁰

Almanya ile ittifak imzalayan Osmanlı Devleti, buna rağmen savaşın ilk günlerinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Bu arada İngiliz gemilerinden kaçmakta olan *Goeben* ve *Breslau* adında iki Alman savaş gemisi, 10 Ağustos 1914'te Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın verdiği izinle Çanakkale Boğazı'nı geçerek, Marmara Denizi'ne girmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu iki geminin satın alındığını açıklamış ve gemilerin komutanını Osmanlı donanmasının 1. Amirliğine atamıştır. Goeben'ne Yavuz, Breslau'a ise Midilli adı verilmiştir.⁹¹ 29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli'nin yanlarında yardımcı gemiler olduğu halde Rus limanlarını topa tutmasının hemen ardından, Rusya savaş ilan etmiş ve Osmanlı Devleti, bir oldubitti ile kendini savaşın içinde bulmuştur.⁹² İngiltere ve Fransa, müttefikleri Rusya'nın yanında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir.

Bu arada Almanya ise hem Osmanlı ordusunun gücünden yararlanmak hem Halifenin dinsel gücünü kendi sömürge çıkarları için kullanmak hem de kendi askeri yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini desteklemiştir. 1914 yılının Kasım ayında savaşa giren Osmanlı Devleti, daha ilk günden itibaren ordusunu Alman Genelkurmayına teslim etmiş ve bu nedenle de aynı anda birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bir yıl kadar önce, küçük Balkan devletleri karşısında tutunamayan ordu, bu denli ağır bir savaşta beklenenden daha yüksek bir performans göstermiş ve İtilaf güçlerine büyük kayıplar verdirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından yıl yıl şu şekilde cereyan etmiştir:

1914

Osmanlı savaşa girdikten sonra, Almanların telkiniyle, İngiliz sömürgesi olan İslam topluluklarında isyanlar çıkarmak için Padişah V. Mehmet tarafından *Cihad-ı Ekber* 14 Kasım'da ilan edilmiştir.⁹³ Osmanlı Ordusu ilk çatışmaya Ruslarla Kafkas Cephesinde girmiştir. 8 Kasım'da başlayan harekât, 22 Aralık–6 Ocak 1915 tarihlerinde Enver Paşa'nın komutasında gerçekleşen Sarıkamış yönüne

⁸⁷ Ülman, a.g.e., s. 1.

⁸⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 103-105.

⁸⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. III, Kısım I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 71–73.

⁹⁰ Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Mat., İstanbul, 1993, s. 57-59.

⁹¹ Bayur, a.g.e., s. 161-173.

⁹² Yılmaz, a.g.e., s. 87-91.

⁹³ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 74.

doğru bir kuşatma taarruzu ile devam etmiş, ancak bu taarruz esnasında Allahüekber Dağları yöresinde soğuk ve açlığın da etkisi ile bir bozgun yaşanmış ve ordunun dörtte üçü yitirilmiştir.⁹⁴

1915

1915'in en önemli olaylarından biri Çanakkale Savaşları'dır. İngilizler ve Fransızlar Çanakkale Boğazını geçtikten sonra İstanbul'u kontrol etmek istemişlerdir. Bu amaçla güçlü donanmalarıyla 18 Mart 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırmışlardır. Ancak bu güçlü donanma, isabetli top ateşi ve mayınların boğazı tıkamasıyla beklenmedik bir yenilgiye uğramıştır.⁹⁵Deniz yolu ile geçemedikleri boğazı, bu kez karadan istila ederek aşmak amacıyla 25 Nisanda çoğu ANZAK (Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri) birliklerinden oluşan İtilaf ordusu, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkarma harekâtı düzenlemişlerdir. Osmanlı ordusunun başarılı savunmasını aşamayan İtilaf güçleri, Çanakkale Cephesinden, 1916 yılının başlarında geri çekilecektir.

Aynı yıl, 4. Orduya bağlı Osmanlı birlikleri başlarında Bahriye Nazırı Cemal Paşa olduğu halde, Mısır'ı alabilmek için Kanal Harekâtına girişmişlerdir. Ocak ayında Sina çölünü aşan Osmanlı ordusu, 3 Şubat'ta, Süveyş Kanalına saldırmış, ancak bu harekât başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹⁶

1915, aynı zamanda Ermeni olaylarının yaşandığı yıldır. Kafkas cephesinde, Rusların ileri hareketi sırasında, ayrılıkçı Ermeniler de ayaklanmışlar ve Rus ordusunun ilerlemesine olanak sağlamışlardır. Bu konuda bir tedbir arayışı içine giren Osmanlı hükümeti aldığı karar ile Anadolu'da yerleşik olan Ermenilerin zorunlu göçe tabii tutularak Osmanlı'nın Kuzey Arabistan bölgesine yollanması yönünde olmuştur. Göç esnasında, yolculuğun taşısız yapılması, açlık, hava şartları, hastalıklar ve yağmacılık gibi nedenlerden dolayı, birçok Ermeni hayatını kaybetmiştir.

1916

1916 yılının ilk aylarında Ruslar, Kafkas cephesinde yeniden harekete geçmişlerdir. Şubat-Mart aylarında Erzurum, Rize, Trabzon, İspir ve Muş'u almışlar, yaz aylarında güneybatı istikametinde ilerlemişlerdir. Rus ordusu ancak Bitlis'in batısında durdurulabilmiştir. Irak cephesinde ise İngilizlere karşı önemli bir zafer kazanılmıştır. 29 Nisan 1916'da Kutülamare'de İngiliz birlikleri yenilerek General Townshend esir alınmıştır. Filistin cephesinde ise Osmanlı ordusu ikinci kez Kanal Harekâtı düzenlemiş olmasına rağmen yine başarısız olmuş ve geri çekilmiştir. Bu yılın bir başka gelişmesi ise Arap İsyanıdır. Amacı *Büyük Arabistan Krallığı*'ni kurmak olan bu harekete destek veren İngiliz ve Amerikalılar bir yandan da Filistin'de Yahudilerin yerleşimine onay vererek, İsrail devletinin temellerini atacaktırlar.⁹⁷

1917

İlkbaharından itibaren Rusya'da yaşanan iç karışıklıklar ve ardından gerçekleşen ihtilal Rusya'yı fiilen savaşılamaz hale getirmiştir. İtilaf Devletleri içinde ortaya çıkan bu boşluğu ise Amerika Birleşik Devletleri doldurmuştur. Yunanistan, savaş sonrasında oluşacak yenedünya düzeninde yer alabilmek amacıyla 26 Haziran 1917'de İttifak Devletlerine savaş ilan etmiştir.⁹⁸ Yunanistan'ın savaşa girişi daha sonraki dönemde Osmanlı Devleti açısından son derece kritik sonuçlar doğuracaktır. 2 Kasım 1917 tarihinde uluslararası Siyonist hareketin liderlerinden olan Lord Rothschild'e bir mektup göndererek, Filistin topraklarında bir Musevi devleti kurulmasına İngiliz Hükümetinin destek olacağını bildirmiştir. Ortadoğu'nun kaderi ile ilgili bir başka gelişme aynı yıl yayınlanan *Balfour Deklarasyonu*'dur. Söz konusu deklarasyon ile Yahudi yerleşimcilerin bölgeye gelmesindeki engel ortadan kalkmıştır.

⁹⁴ Mahmut Boğuşoğlu, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları**, Kastaş Yay., İstanbul, 1990, s. 60-68.

⁹⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Cilt V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, İnci, 2nci ev 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 31-47.

⁹⁶ Mete Tunçay, "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi**, C. IV, Cem Yay., Ankara, 1997, s. 47.

⁹⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 54-56.

⁹⁸ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 111-117; Arı, **a.g.e.**, s. 284.

1918

Bu yıla damgasını vuran uluslararası gelişme ise savaş sonrası her halkın kendi geleceğine sahip olması ilkesine dayanan, barış koşullarıyla ilgili önerilerin bulunduğu 14 maddeden oluşan ABD Başkanı Wilson'un Prensiplerinin 8 Ocak 1918'de yayımlanmasıdır.

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde bir taht değişikliği yaşanmıştır. 3 Temmuzda V. Mehmet Reşat'ın vefatı üzerine VI. Mehmet (Vahdettin) tahta çıkmıştır.⁹⁹ Bu dönemde Rusların Kafkaslardan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluktan yararlanan Enver Paşa, Pantürkist bir politika izlemeye başlamış ve Kırım'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bir Türk İmparatorluğu kurmak istemiştir. Bu dönemde Rusya'nın dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan *Mavera-i Kafkas Birliği*'ni oluşturmuşlardır. Aynı günlerde özellikle Bakü'deki zengin petrol yatakları İngiliz ve Almanların bu bölgeye yönelmesini sağlamış, bu iki devletin kışkırtmalarıyla birlik kısa süre sonra dağılmış, bunun üzerine Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ayrı ayrı devletler olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁰⁰

Kafkas cephesinde gösterilen başarılarla rağmen Irak ve Filistin cephesinde yaşanan yenilgiler Osmanlıları zor durumda bırakmıştır. Ekim başında İttifak Devletlerine bağlı Bulgaristan'ın savaş dışı kalması üzerine Osmanlı Devleti için de savaşın sonuna gelinmiştir. Ekim ayında İngiltere'den ateşkes istenmiş ve 30 Ekimde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.

6	Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Mütareke Döneminde Siyasal Gelişmeler ve Osmanlı Hükümetleri
----------	--

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)

Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla ABD Başkanı Woodrow Wilson'a ateşkes için başvuruda bulunmuş ancak bir cevap alamamıştır. Talat Paşa Kabinesinin çekilmesinden sonra, 14 Ekim 1918'de göreve başlayan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de, savaş tutsağı İngiliz General Townshend aracılığıyla benzer bir girişimde bulunmuş, İngiltere'ye mütareke talebini bildirmiştir.¹⁰¹

Osmanlı tarafın Rauf Bey'in (Orbay) İtilaf Devletlerini ise İngiliz Amiral Calthorpe'nin temsil ettiği mütareke görüşmeleri Mondros limanındaki Agamemnon zırhlısında 27 Ekim 1918'de başlamış ve 30 Ekimde mütareke metninin imzalanması ile sona ermiştir.¹⁰²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile çatışmanın sona erdiğini ve mevcut topraklarını elde tutacağına inanan Osmanlı yönetimi, bu düşüncesinde yanıldığını kısa zamanda anlamıştır. Aslında sadece 7. ve 24. maddeye bakıldığında, İtilaf Devletlerinin buldukları çizgide durmayacakları ve Ermeniler ile Rumların yardımıyla Osmanlı ülkesini paylaşacakları görülebilirdi. Özellikle Mondros Mütarekesi'nde *Vilayât-ı Sitte* olarak geçen ifadenin, İngilizce metinde, *Ermeni Vilayetleri* şeklinde yazılması, bunun en önemli kanıtı idi. Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanmış olan gizli paylaşım antlaşmaları da, işgaller için İtilaf Devletleri açısından bir yol haritası olmuştur.

Mütareke Döneminde Siyasal Gelişmeler ve Osmanlı Hükümetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, İstanbul'da önemli siyasal gelişmeler ortaya çıkmıştır. Her şeyden evvel, Mütarekenin imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin savaştan resmen çekilmesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidarını sona erdirmiştir. Savaş suçlusu durumuna düşen, bu nedenle de yargılanacaklarını anlayan Enver, Cemal ve Talat Paşa ile Doktor Nazım, Bahattin Şakir gibi önde gelen İttihatçılar, 2-3 Kasım 1918 gecesi yurt dışına çıkmışlardır.¹⁰³

Bütün iyi niyetine karşın işgalleri önleyemeyen ve baskılara dayanamayan Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım 1918'de görevden çekilmiştir. Akabinde kurulan Padişah'ın desteklediği Tevfik Paşa

⁹⁹ Arı, a.g.e., s. 360; Türkgeldi, a.g.e., s. 136.

¹⁰⁰ Tunçay, a.g.m., s. 50.

¹⁰¹ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı 1914–1918*, 3. B., (Çev. Adnan Cemgil), Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982, s. 484.

¹⁰² Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1977, s. 19.

¹⁰³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 307.

Hükümetinin kurulmasından hemen sonra, İstanbul Boğazı'nın, 13 Kasım 1918'den itibaren İtilaf Devletleri donanmasının denetimine girmesi ve bu donanmada Yunan gemilerinin de bulunması, söz konusu Hükümetin ulusal sorunlarda ısrarcı olmayacağını, daha ilk günlerden göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde önde gelen İttihatçılar yurt dışına kaçmış olsa da, Mebusan Meclisi'nde İttihatçılar çoğunlukta idi. Ateşkes sonrası uygulamalarına Meclis'ten zayıf da olsa bazı eleştirilerin gelmesi ve işgalcilerin bu durumdan şikâyet etmesi üzerine Padişah, yayınladığı bir irade ile 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'ni kapatmıştır.¹⁰⁴ Böylece Hükümet üzerindeki Meclis denetimi ve baskısı kalkmış, işgalcilere karşı bir direnç merkezi daha ortadan kaldırılmıştır. Bu arada İngiltere, Fransa ve İtalya İstanbul'daki askeri güçlerinin sayısını arttırarak, temsilciliklerini Yüksek Komiserliğe çevirmişlerdir. İngiliz ve Fransız temsilcilerin, Tevfik Paşa Hükümetinden başkentteki işgal giderlerini karşılama yönündeki istekleri, Hükümet tarafından önce reddedilmiş, ancak daha sonra kabul edilmiştir. Vahdettin, Tevfik Paşa Kabinesinin istifasının ardından, eniştesi olan Damat Ferit Paşa'ya hükümeti kurma görevi vermiştir. Hariciyeciler sayılan Damat Ferit başarılı bir mesleki geçmişe sahip olmamakla birlikte, İttihatçı düşmanı ve İngiltere yanlısı bir kişi idi.¹⁰⁵

Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'daki Rum ve Ermeni azınlıklarının, devlet kurma yönünde hızlı bir örgütlenmeye yönelmeleri ve İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmaları, Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın, Anadolu'ya ilişkin taleplerini onaylayan kararların alınması, ulusal örgütlenmeye katılımları arttırmıştır.

7	Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar-Basın, Paris Barış Konferansı ve İzmir'in İşgali
---	--

Mütareke Sonrası Siyasal Olaylar-Basın

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal ortamında, Padişah ve hükümetler kadar, dönemin basın-yayın organlarının tutumu da önemlidir.

İstanbul'da yayınlanan gazete ve dergilerin çoğunluğu, işgalcilerle iyi ilişkiler kurmuşlar ve uzlaşarak onların politikalarını destekleyen yayın yapmışlardır. Bundan dolayı İstanbul basını silahlı mücadeleyi reddeden ve diplomasiyi ön plana çıkaran ve halkta infial yaratacak gelişmeleri gizleyen bir yayın politikası benimsemiştir. Anadolu'da yayınlanan gazete ve dergilerin büyük bir kısmı ise İstanbul basınına göre daha gerçekçi olmuşlar ve direnişi destekleyen yazılara yer vermişlerdir.

Paris Barış Konferansı ve İzmir'in İşgali

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, savaş sonrası yapılacak olan düzenlemeler ve mağluplara uygulanacak antlaşmaların esaslarını belirlemek için, 18 Ocak 1919'da Paris'te bir barış konferansında bir araya gelmişlerdir.¹⁰⁶

İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın istekleri ön planda tutulmuştur.¹⁰⁷ Söz konusu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, 10 ay kadar sürecek olan konferansın en yetkili kurulu olarak kabul edilmiştir. ABD'nin, Wilson İlkeleri ile öncülük ettiği uluslararası bir barış örgütünün çalışma şekli de belirlenmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın (Milletler Cemiyeti) çalışma ilkelerinin belirlenmesinden sonra, ABD Başkanı Wilson, Paris'ten ayrıldığı için Konferans kararları büyük çapta İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına göre şekillenmiştir.

Paris Barış Konferansı'nda Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına dönük kararlar alınmış ve Sevr Barış Antlaşması'nda da Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını öngören bir maddeye yer verilmişse de, Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla tamamlanması bütün bu planları geçersiz kılmıştır. Paris Barış Konferansı sırasında Türk topraklarının paylaşılması ile ilgili görüşmelerin bir başka aktörü Yunanistan olmuştur.

¹⁰⁴ Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 20.

¹⁰⁵ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, 8. B., Sander Yay., İstanbul, 1981, s. 233.

¹⁰⁶ Margaret Macmillan, *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ay*, (Çev. Belkis Dişbudak Çorakçı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.

¹⁰⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1988, s. 145.

Konferansın devam ettiği günlerde, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde *Versailles* (Versay), Avusturya ile 10 Eylül 1919'da *Saint Germain* ve Bulgaristan ile de 27 Kasım 1919'da *Neuilly* antlaşmaları imzalanmıştır. Burada belirlenen esaslar çerçevesinde, 4 Haziran 1920'de Macaristan ile *Trianon* Antlaşması ve 10 Ağustos 1920'de de Osmanlı Devleti ile *Sevr* Barış Antlaşması imzalanacaktır.¹⁰⁸

Paris Barış Konferansı'nda bölgenin Yunanistan'a bağlanması öngörülmüştü.¹⁰⁹Bu nedenle Paris Barış Konferansı'ndan sonra, İzmir 'in işgal edileceğine dair artan söylenti ve kuşklar iyice artmıştır. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşu, işgal tehdidinin arttığı bu ortamda gerçekleşmiştir.

15 Mayıs 1919'da gerçekleşen işgal sırasında vali ve kolordu komutanının teslimiyetçi tutumları, kentin kısa zamanda Yunan kontrolüne girmesine ve çok sayıda asker-sivilin öldürülmesine yol açmıştır. İşgal sırasında gazeteci Hasan Tahsin'in (Osman Nevres) ilk kurşunu atması, işgale karşı gösterilen ciddi bir tepki olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁰

İzmir'in işgali ülkenin her köşesinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yurdun her köşesinde protesto mitingleri düzenlenmiş, gösteriler yapılmış ve işgali kınayan telgraflar çekilmiştir. İzmir'de ve Batı Anadolu'da yaşanan ve yaşanması muhtemel olumsuzluklar, Türk ulusunun bilincinde ayrı bir yer teşkil etmiş ve ulusal mücadeleye katılımı arttırmıştır.

8	Mütareke Ortamında Cemiyetler; Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa
----------	---

Mütareke Ortamında Cemiyetler

Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen işgallere karşı, Saray ve Hükümetin teslimiyetçi politikalar izlemeleri, buna tepki olarak Anadolu'da sivil örgütlenmenin yolunu açmıştır. Bu sivil örgütlenmenin askeri kanadını dağınık da olsa Kuvayı Milliye oluştururken, siyasi nitelikli mücadele ise Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Milli kuvvetler anlamı taşıyan Kuvayı Milliye, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında, Saray ve Hükümetin tepkisizliği yüzünden, halkın örgütlenerek kurmuş oldukları silahlı birliklerdir. Bölgesel olarak örgütlenen ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile asker toplama konusunda işbirliği yapan Kuvayı Milliye, bazı kongrelerin toplanmasına da katkı sağlamıştır. Kuvayı Milliye birlikleri türdeş olmayıp, gönüllülerden eşkıyalara, eski askerlerden, efelere kadar çeşitli unsurları içinde barındırmıştır. Liderleri de eski veya yedek subaylar, tanınmış efeler ya da eşraftan kişiler olabilen Kuvayı Milliye, çete, milli müfreze, milis gibi isimlerle de anılmıştır.

Mondros Mütarekesi sonrasındaki işgallere Osmanlı Hükümetinin tepkisiz kalması, ulusun kendi kendine örgütlenmesine ve mücadeleye girişmesine yol açmıştır. İşgallere karşı bölgesel özellik taşıyan çok sayıda cemiyet kurulmuş ve bu cemiyetler aracılığıyla işgalleri protesto eden mitingler ve gösteriler düzenlenmiş, telgraflar çekilmiş, basın-yayın faaliyetlerinde bulunulmuş ve halkın direnişe katılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu cemiyetler vatanın bütününe değil, buldukları bölgenin kurtuluşunu hedeflemişler ve Kuvayı Milliye'ye asker toplamışlardır. Başlıca ulusal cemiyetler Edirne ve tüm Trakya'da faaliyet gösteren, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi, Erzurum merkezli Viayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Adana ve çevresinde faaliyet gösteren Kilikyalılar Cemiyeti, Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti ve İstanbul merkezli Milli Kongre Cemiyeti olarak sıralanabilir.

¹⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e., 146-148.

¹⁰⁹ Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1981, s. LXV. Ayrıca, İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2006.

¹¹⁰ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yay., 1970, s. 247; Sıtkı Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye**, 2. B., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

Ulusal varlığa düşman cemiyetler ise Gayrimüslim Osmanlıların kurdukları ve Müslüman Osmanlıların kurdukları olarak ikiye ayrılabilir. Buna göre Gayrimüslimlerden Ermeniler, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermeni Devleti kurmak için, önceki yıllarda kurulmuş olan Hınçak ve Taşnaksütyun Cemiyetleriyle faaliyet gösterirken, Rumlar ise Pontus Cemiyeti ile Trabzon ve civarında faaliyet gösterip, Pontus Rum Devleti kurma amacına yönelirken, Mavri Mira Cemiyeti ile de büyük Yunanistan mücadelesine girişmişlerdir. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürt Teali Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Teali-i İslam Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Wilson Prensipleri Cemiyeti ise Müslüman unsurların kurdukları teslimiyetçi politika izlemiş olan cemiyetlere örnek olarak verilebilir.

Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa

Mütareke'nin imzalanmasından hemen sonra, Yıldırım Ordularının kaldırılması üzerine, Adana'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a ulaşmış ve Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldikten sonra, çeşitli kişilerle yoğun bir temas içine girmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra kurulmuş olan Tevfik Paşa Kabinesinin güvenoyu almaması için çalışmalar yapmış ve sadrazamlığın yeniden Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesi için çaba sarf etmiştir.¹¹¹ Harbiye Nazırı olma beklentisi bu dönemde de olduğu için daha duyarlı bir Hükümet kurulması için görüşmelerde bulunmuştur.

Mütareke döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın bir başka faaliyeti, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey ile birlikte *Minber* isimli gazeteyi çıkarmak olmuştur. Ancak Minber uzun ömürlü bir gazete olmayacaktır.

Tevfik Paşa'nın güvenoyu alması ve kısa bir süre sonra da Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, kendisi gibi düşünen komutanlarla yapmış olduğu görüşmeleri sıklaştırmıştır.¹¹² Şişli'deki evinde yapılan bu toplantılara, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, İsmail Canbulat Bey, Ali Fethi Bey, İsmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa gibi tanınmış subaylar katılmış ve bu toplantılarda, İstanbul'da artık bir şey yapılamayacağı, önemli görevlere atanarak Anadolu'ya geçmek gerektiği fikri egemen olmuştur. Bu görüşmeler, kısa bir süre sonra Anadolu'da somutlaşacak olan silahlı mücadelenin ve üst düzey subaylar arasındaki işbirliğinin temeli olacaktır. Kaldı ki, Tevfik Paşa'nın da baskılar karşısında görevinde kalamaması ve yerine İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olması, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini doğrulamıştır.

İşte böylesi bir ortamda, 30 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun ve çevresindeki asayiş sağlamakla görevlendirilmiş ve 9. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. Aynı dönemde, Ali Fuat Paşa'nın Ankara'daki 20. Kolordu, Kazım Karabekir Paşa'nın ise 15. Kolordu komutanlığına atanmış olması bir rastlantı değildir.

9	Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması (19 Mayıs 1919); Genelgeler ve Kongreler Dönemi; Amasya Genelgesi
----------	---

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Ayak Basması (19 Mayıs 1919)

16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki 48 kişi, sıkıntılı bir yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmıştır. Ardından 25 Mayıs 1919'da Havza'ya ulaşmış ve burada şehrin ileri gelenleri ile bir toplantı yaparak, ülkenin durumunu görüşmüştür.

Genelgeler ve Kongreler Dönemi

Bağımsızlığın Anadolu'da verilecek mücadele ile mümkün olacağı düşüncesini taşıyarak İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkına ilk seslenişi, 28 Mayıs 1919 tarihinde Havza

¹¹¹ Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Rafet Zaimler Yay., 3. B., İstanbul, 1958, s. 250–251.

¹¹² İnan, **a.g.e.**, s. 24.

Genelgesi ile gerçekleşmiştir.¹¹³ Mustafa Kemal Paşa, Havza Genelgesi ya da bildirisıyla İzmir'in işgaline yurdun değişik yerlerinde gösterilen dağınık tepkileri birleştirmeyi, protestoların ülke geneline yayılmasını sağlayarak, ortak bir ruh ve heyecan yaratmayı amaçlamıştır. Bir yandan İzmir'in işgalinin miting ve gösterilerle protesto edilmesini, diğer yandan da komutanlardan Mondros'un hükümlerine uyulmamasını, orduların dağıtılmamasını istemiştir.¹¹⁴

Askeri birlikler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile sürdürdüğü yoğun iletişim, Havza Genelgesi ve özellikle de 3 Haziran 1919'da Harbiye Nazırına çekmiş olduğu telgraf, İstanbul'daki çevrelerin Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden kuşku duymalarına yol açmış ve 8 Haziranda Hükümet tarafından İstanbul'a geri çağırılmıştır.¹¹⁵

Amasya Genelgesi

Geri çağırılma olayı, Mustafa Kemal Paşa ve yakın çalışma arkadaşlarını, ülke gerçeklerini halka ve orduya daha sarsıcı şekilde duyurmaya yöneltmiştir. Beraberindeki Refet Bey ile birlikte Havza'dan Amasya'ya geçen ve burada Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ile buluşan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'daki Kazım Karabekir Paşa ve Konya'daki Mersinli Cemal Paşa ile de telgraf haberleşmesi vasıtasıyla görüşerek, 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'nin yayınlanmasını sağlamıştır. Anadolu'daki ihtilalin başlangıç bildirisi de sayılan ve askeri-sivil yöneticilere gönderilen Genelge'de yer alan hükümler şunlardır:¹¹⁶

- Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir.
- İstanbul'daki hükümet, üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir.
- Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır.
- Ulusun durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için her türlü etkiden ve denetimden uzak ulusal bir kurulun varlığı çok gereklidir.
- Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongre tez elden toplanacaktır.
 - Bu kongre için her ilden üçer temsilci seçilip, gönderilmelidir. Bu temsilcilerin seçimi belediyeler ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılacaktır.

Amasya Genelgesi, Kurtuluş Savaşı'nın gerekçesi, yöntemi ve amacını açıklayan ve Türk ulusunu mücadeleye çağıran ihtilal bildirgesi olarak kabul edilmektedir. Yurdun bağımsızlığının tehdit altında olduğu belirtilirken, İstanbul Hükümetinin sorumluluklarını yerine getirmediği vurgulanmıştır.¹¹⁷ Ülkenin kaderinin halkın mücadelesi ile şekilleneceğine yer verilmesinden dolayı da, halk egemenliğine yönelik ilk adımı olarak kabul edilmektedir.

10	Erzurum Kongresi-Sivas Kongresi ve Diğer Kongreler
-----------	---

Erzurum Kongresi

Amasya'dan, Erzurum'da düzenlenecek kongreye katılmak için yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a uğramış Bu arada 2/3 Temmuzda Padişah adına çekilen telgrafla bir kez daha İstanbul'a dönmesi istenmişse de, bu çağrıya da uymamış ve 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmıştır.

Erzurum Kongresi ile ilgili hazırlıklar Mustafa Kemal Paşa'nın kente gelmesinden önce başlatılmıştı. 17–21 Haziran 1919'daki, Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum İl Kongresi'nde bölgeyi bekleyen tehlikeler tartışılmış ve Ermeni saldırılarına karşı bölgeden göç edilmeyeceği, İslam haklarının korunması için her türlü zorluğa katlanılacağı yolunda kararlar

¹¹³ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, C. I, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 38.

¹¹⁴ **Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C. II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 334.

¹¹⁵ **Nutuk**, C. I, s. 29–30.

¹¹⁶ **Nutuk**, C. III, s. 53–54.

¹¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919–1922)**, C. II, 2. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 34–36.

alınmıştı.¹¹⁸ Kongresi, 23 Temmuz 1919'da 57 delegenin katılımıyla açılmıştır.¹¹⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında yürütülen ve 7 Ağustosta sona eren kongre çalışmaları sonunda, Ulusal Mücadelenin temel ilkelerini belirleyen şu kararlar alınmıştır:¹²⁰

- Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
- Ne türlü olursa olsun, yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşıyız ve Osmanlı Hükümetinin dağılması halinde ulus, birlikte direnecek ve yurdu savunacaktır.
- Yurdun ve bağımsızlığının korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına İstanbul Hükümetinin gücü yetmezse, geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri ulusal kongrece seçileceklerdir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
- Kuva-yı Milliye'yi amil, milli iradeyi hâkim kılmak esastır.
- Hıristiyan azınlıklara siyasal egemenliğimizi ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.
- Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kabul olunamaz.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin hemen toplanmasını, hükümet işlerinin meclis denetiminde yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır. Erzurum Kongresi, işgalciler ve İstanbul Hükümetince tepkiyle karşılanmıştır. Damat Ferit Hükümeti yayınladığı beyanname ile Anadolu'da karışıklık meydana geldiğini, Kanun-i Esasi'ye aykırı olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapıldığını belirterek, bu faaliyetlerin askeri ve sivil yöneticilerce yasaklanmasını istemiştir. Bunun yanında Hükümet, sivil ve askeri memurlara, Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesine dair emir göndermişse de, bu emir etkisiz kalmıştır.¹²¹ Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'dan ayrılarak 2 Eylül 1919'da Kongre hazırlıkları için Sivas'a gelmiştir.

Sivas Kongresi

Sivas Kongresi hazırlıkları, Damat Ferit Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin tehdit ve engellemeleri altında devam etmiş ve bu arada Kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip etkisiz hale getirilmiştir.¹²²

Her türlü engellemeye ve bazı temsilcilerin gelememesine karşın, Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçildiği Kongrenin ilk üç günü, İttihatçı olunmadığı, siyasetle uğraşılıp uğraşılmayacağı tartışmaları ile geçmiştir. En yoğun tartışmalar ABD mandası fikrinin ele alındığı günlerde yaşanmıştır. Kongreye ABD mandaterliğinin kabulünü teklif eden çoğunluğu İstanbul delegelerinin desteklediği bir önerge sunulmuş ve önergede ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan zayıflığına değinerek ABD mandasının kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak bu düşünce Anadolu delegelerinden şiddetli tepki görmüş ve sonuçta manda ve himaye reddedilerek, Amerika Birleşik Devletleri'ne Türkiye koşullarını yerinde incelemek için bir heyet göndermesini isteyen bir mektup gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi beyannamesini esas alan kararlar alınmış ve çalışmalar 11 Eylülde tamamlanmıştır. Kongrede alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir:¹²³

- Belirli bir bölge hedef tutularak alınan Erzurum Kongresi kararları Sivas Kongresi'nde genişletilerek, bütün ülkeyi kapsayacak biçime sokulmuştur.
- Kongre ile bütün Müdafaa-i Hukuk Derneklerinin birleştiği kabul edilerek Cemiyetin adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.

¹¹⁸ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C. I, Emre Yay., İstanbul, (t.y.), s. 75-76.

¹¹⁹ Yüksel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2003.

¹²⁰ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 117-120; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap - Erzurum Kongresi*, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.

¹²¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 484-485.

¹²² Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I*, 2. B., Kent Basımevi, 1981, s. 39; *Nutuk*, C. I, s. 99-100.

¹²³ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, TTK Yay., Ankara, 1969, s. 113-115.

• Erzurum Kongresi'nin Heyet-i Temsiliye'ye ilişkin "*Heyet-i Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyet-i umumiyesini temsil eder*" ibaresi Sivas'ta "*Heyet-i Temsiliye vatanın heyet-i umumiyesini temsil eder*" şeklinde değiştirilmiştir.

• Erzurum Kongresi'nin "*Osmanlı Hükümetinin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (Doğu İlleri) bırakmamak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasa, askerlik bakımlarından nasıl davranılacağı belirlenmesi ve saptanması*" ibaresi, Sivas'ta "*yurdumuzun herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek...*" biçiminde değiştirilmiştir.

• "*Nasıl olursa olsun yurdumuza girmeyi ve işlerimize karışmayı, Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacıyla yapılmış sayacağıımızdan elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir*" şeklindeki Erzurum Kongresi kararı Sivas'ta "*Nasıl olursa olsun, yurdumuza girmenin ve işlerimize karışmanın ve özellikle Rumluk ve Ermenilik örgütleri kurma amacını güden davranışların durdurulması için elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir*" şeklinde değiştirilmiştir.

Sivas Kongresi; Amasya Genelgesi'nin duyurulmasından itibaren yaşananlar dikkate alınarak değerlendirilirse; işgalcilerin ve İstanbul Hükümetinin bütün engellemelerine rağmen direniş örgütlerinde merkezileşmeyi sağlamış, Ulusal Mücadelenin gücünü arttırmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini güçlendirmiştir.¹²⁴

Diğer Kongreler

Erzurum ve Sivas kongrelerinin dışında da bölgesel olarak işgallere karşı direniş örgütlemek için birçok kongre toplanmıştır. Bu kongreler şu şekilde sıralanabilir: Kars Ardahan ve Batum'u içine alan Üç Liva Kongreleri, Trabzon Kongreleri, Balıkesir Kongresi, Nazilli Kongresi, Alaşehir Kongresi ve Trakya Kongreleri.

11	Amasya Görüşmesi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması ve Misak-ı Milli'nin İlanı
-----------	--

Amasya Görüşmesi

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye, öncelikli olarak Damat Ferit Paşa'nın istifasının sağlanması, İstanbul Hükümetine Kongre kararlarının kabul ettirilmesi ve Mebusan Meclisi'nin bir an evvel toplanması için çaba harcanması yolunda çalışmalara başlamıştır.

Damat Ferit Paşa'nın istifası için İstanbul üzerinde baskı kurulmuş ve hatta meşru bir hükümet iş başına gelinceye kadar İstanbul ile Anadolu arasında her türlü haberleşmenin kesilmesine karar verilmiştir. Baskılara dayanamayan Damat Ferit Paşa görevinden istifa etmek zorunda kalmış ve yerine, 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa tarafından yeni hükümet kurulmuştur.¹²⁵

Ali Rıza Paşa, Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında daha sağlıklı bir ilişki kurulabilmesi için Amasya'da bir görüşme yapılmasını önermiştir. 20–22 Ekim 1919'da gerçekleşen görüşmelerde, Heyet-i Temsiliye Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey ve Rauf Bey tarafından temsil edilirken, İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa ve padişahın yaveri Albay Naci Bey bulunmuşlardır. Yapılan görüşmelerde şu konularda anlaşmaya varılmıştır:¹²⁶

- Mondros Mütarekesi ile belirlenmiş olan Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması;
- Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması;
- Toplanacak Mebusan Meclisi için seçimlerin serbestçe yapılması;

¹²⁴ Emine Kısıklı, "*Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi*", **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, Yıl: 1, S. 1, s. 39.

¹²⁵ **Nutuk**, C. I, s. 127.

¹²⁶ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 146.

- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ile Temsil Heyeti'nin, İstanbul Hükümeti tarafından yasal bir örgüt olarak kabul edilmesi;
- İstanbul Hükümetinin Heyet-i Temsiliye'nin bilgisi dışında herhangi bir barış antlaşması imzalamaması;
- Temsil Heyeti'nin, yurdun bütünlüğüne zarar vermemesi koşuluyla, İstanbul Hükümetinin işlerine karışmaması;
- Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da emin bir yerde toplanması.

Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa arasında Amasya'da görüş birliğine varılan konular, İstanbul'da pek kabul görmemiştir. Bir başka deyişle Salih Paşa, burada alınan kararları İstanbul'daki siyasal çevrelere benimsetememiştir. Sadece Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanması kararı kabul edilmiştir. 21 Aralık 1918'de kapatılan Meclis-i Mebusan yeniden açılması Anadolu hareketi sayesinde gerçekleşecektir. Mebusan Meclisi için seçimlerin yapıldığı bir dönemde, Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye üyeleri, Sivas'tan 18 Aralık 1919'da hareket ederek, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaşmışlardır. Seçimler sonrası İstanbul'da yaşanacak siyasal gelişmeleri izleyebilmek, cephelerle yakından ilişki kurabilmek gibi nedenlerle gerçekleşen bu yolculuktan sonra Ankara, Ulusal Mücadelenin merkezi olacaktır.¹²⁷ Ankara'nın seçilmesinde demiryolunun kente kadar ulaşmasının ve kentte telgrafhanenin bulunmasının büyük rolü vardır.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki ilk günlerinde, Mebusan Meclisi'ne seçilen ve Ankara'ya gelebilen mebuslarla da yoğun görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenen, bizzat kendisi tarafından kaleme alınan ve bağımsız bir Türk devletinin kuruluş prensipleri olarak kabul edilen Misak-ı Milli hakkında konuşmuş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması ve kendisinin Meclis Başkanı seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın dile getirdiği temel isteklerdir.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Toplanması ve Misak-ı Milli'nin İlanı

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Erzurum'dan milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın Başkan seçilmesi gerçekleşmemiş ve Reşat Hikmet Bey başkan seçilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın istediği Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulamamış, yerine Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur. Meclis'te bulunan vatansever mebusların çalışmaları sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın taslağını hazırladığı belgeye son şekli verilmiş ve 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli adıyla kabul edilmiştir.¹²⁸ 17 Şubat 1920'de dünyaya duyurulan Misak-ı Milli'nin hükümleri şunlardır:¹²⁹

- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada işgale uğramış olan Türk ve Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklar Türk vatanının ayrılmaz parçasıdır. Arapların çoğunlukta bulunduğu yerlerde halk oylaması yapılmalıdır.
 - Kars, Ardahan ve Artvin'de gerekirse yine halkoyuna başvurulabilir.
 - Batı Trakya'nın durumunun tespiti için halkın oyuna başvurulmalıdır.
 - İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlandığı takdirde Boğazlar dünya ticaretine açılabilir.
 - Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecek ve düzenlenecektir.
 - Milli ve ekonomik gelişmemizi engelleyecek siyasi, mali ve adli sınırlamalar kabul edilemez.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların bir devamı olan ve bu ulusal kararların Osmanlı Mebusan Meclisi'nde de kabul edildiğini gösteren Misak-ı Milli ile Türk vatanının sınırları belirlenmiştir. Türk ulusunun asgari isteklerini tüm dünyaya duyuran bu belge, iki ana ilke üzerine inşa edilmiştir: Toprak bütünlüğü ve tam bağımsızlık.

¹²⁷ M. Tayyib Gökbilgin, a.g.e., C. II, 1959, s. 291–292; Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, Sel Yay., İstanbul, 1955.

¹²⁸ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. I, s. 87.

¹²⁹ *Nutuk*, C. I, s. 196-197.

Misak-ı Milli'nin kabul ve ilanı, Maraş'ın Fransızların kontrolünden çıkması, Urfa'daki direnişin yoğunlaşması ve Batı Anadolu'daki Yunan ordusunun aleyhindeki gelişmeler, İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş ve daha sert politikalara yönelmelerine neden olmuştur. Bunun sonucunda, önce Salih Paşa'ya baskı yapılmış ve çekilmesi sağlanmıştır.¹³⁰ Sonuçta Türklerin direnişi kırmak isteyen İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir

Bu arada işgal ilk günlerinde padişah Vahdettin, Rauf Bey başkanlığındaki heyet ile görüşmüş ve işgalcilerin çok güçlü olduğunu söyleyerek sükûnet tavsiye etmiştir. Öyle ki, İtilaf Devletleri tarafından basılan Mebusan Meclisi'ni Vahdettin, 11 Nisanda feshedecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülere doğru çıkmıştır. İşgali Manastırlı Hamdi Bey'in çektiği telgrafla öğrenen Mustafa Kemal Paşa, çeşitli ülkelerin parlamentolarına çektiği telgraflarla olayı protesto ederken şu önlemlere başvurmuştur:¹³¹

- İstanbul ile haberleşmenin derhal kesilmesi;
- İstanbul'da yapılan tutuklamalara karşılık Anadolu'da İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanması;
- Anadolu'ya düşman askeri nakledilmesini engellemek için Geyve ve Ulukışla civarındaki demiryollarının tahrip edilmesi;
- Anadolu'daki bütün mali kuruluşların kıymetli eşya ve para miktarını tespit ettirerek İstanbul'a gönderilmesinin yasaklanması.

11	Birinci TBMM'nin Açılması (23 Nisan 1920); TBMM'nin Yapısı ve İşleyişi; Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum; TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar; TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler; Sevr Barış Antlaşması, TBMM'nin Sevr Antlaşması'na Karşı Tepkisi
-----------	--

Birinci TBMM'nin Açılması (23 Nisan 1920)

Misak-ı Milli'nin ilanına tepki olarak İtilaf Devletlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleri ile Kurtuluş Savaşı'nda yeni bir dönem başlamıştır. 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına bir bildiri yayınlamış ve ulusun işlerini yürütmek üzere Ankara'da olağanüstü yetkili bir Meclisin toplanacağını açıklamıştır.¹³² Aynı genelgede seçimlerin on beş gün içinde yapılması, mebusların Ankara'ya ulaşması ve dağılmış olan Mebusan Meclisi üyelerinden de gelebilecek olanların, yeni meclise katılması istenmiştir.

Yeni seçilen ve İstanbul'dan gelebilen mebusların katılımıyla, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da ilk toplantısını yapmıştır.¹³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kalıcılığı ve devrimci niteliği, Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu önerenin kabul edilmesiyle ilk andan itibaren belirmiştir. Meclis Başkanı da seçilen Mustafa Kemal Paşa'nın kabul gören önergesi şu şekildedir:

- Hükümet kurmak zorunludur.
- Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak, ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.
- Meclis'te beliren ulusal iradenin yurdun yazgısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

¹³⁰ Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I, s. 97.

¹³¹ Selek, **a.g.e.**, s. 335-336.

¹³² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1971, s. 420-421; Gencay Şaylan, **"TBMM'nin kuruluşu ve Gelişimi"**, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2662-2665.

¹³³ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s. 167.

- Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtarıldığı zaman, Meclis'in koyacağı yasal kurallar uyarınca durumunu alır.¹³⁴

Önergeye bakıldığında; İstanbul Hükümetinin yok sayıldığı, yeni bir devletin kurulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵ Meclis'in kalıcılığı ve ülkenin yazgısına egemen olacağı belirtilmiştir. En önemlisi de Meclis'in, kendi üstünde herhangi bir gücün varlığını kabul etmemesidir. Ayrıca, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladığı da belirtilmiştir. Önergede Saltanat-Hilafet makamının durumundaki belirsizlik ise, dönemin koşulları gereği bu kurumlarla ilgili somut adım atılamaması ile açıklanabilir. Maddeler bir bütün olarak incelendiğinde, TBMM'nin açılmasıyla Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulmuş olduğu görülmektedir.

TBMM'nin Yapısı ve İşleyişi

Birinci Meclis, yeni seçilen ve İstanbul'dan gelen milletvekillerinden oluşmuştu. Genç üyelerden oluşan Birinci Meclis'te, asker, bürokrat, gazeteci, toprak ağası, tüccar, eşraf, din adamı kimliğinde çeşitli toplumsal gruplardan ve mesleklerden kişiler mebus olarak yer almıştır.

Birinci TBMM, Cumhuriyet tarihinin en demokratik meclisi olarak da kabul edilmektedir. Zira hiçbir siyasal partinin olmadığı Meclis'te, İttihatçılıktan Bolşevikliğe, Hilafetçilikten Cumhuriyetçiliğe uzanan siyasal fikirler savunulmuş ve temsil edilmiştir. Ayrıca kişisel otoriteye karşı çıkılarak Meclis üstünlüğü ilkesi titizlikle hayata geçirilmiştir. Birinci TBMM'yi demokratik yapan diğer bir olgu da, siyasal fikirleri birbirine yakın kişilerin Meclis'te oluşturduğu gruplardır¹³⁶. İstiklâl Grubu, Tesanüt Grubu, Halk Zümresi, Islahat Grubu gibi. Bu grupları aracılığıyla Meclis çalışmaları ve Hükümetin faaliyetleri denetlenmiş hem de canlı bir tartışma ortamı doğmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın olan milletvekilleri Birinci Grup'ta toplanırken, muhalif mebuslara İkinci Grup adı verilmiştir.¹³⁷

Birinci TBMM, ilk günden itibaren yeni bir devlet kurmanın bütün gereklerini adım adım gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 25 Nisan'da altı kişilik Geçici İcra Heyeti, 3 Mayıs 1920'de 11 kişilik *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* kurulmuştur. Bu arada İstanbul Hükümeti'ne, yaptığı ve yapacağı antlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tanınmayacağı bildirilmiştir. TBMM'nin 1923 yılına kadar sürdürdüğü çalışma sistemi *Meclis Hükümeti Sistemi* olarak adlandırılmaktadır¹³⁸. Kuvvetler Birliği ilkesinin katı bir uygulaması olan Meclis Hükümeti Sistemi'nde, Devlet Başkanı ve Başbakan bulunmamakta, bu görevleri fiilen Meclis Başkanı üstlenmektedir. Bu sistemde Bakanlar tek tek Meclis tarafından seçilmektedir. Bu nedenle de Birinci Meclis'te Vekiller, sorumlu olduğu Vekâletin faaliyetleri konusunda sıkı bir biçimde denetlenmişler ve Meclis kararı ile görevlerinden alınabilmişlerdir.

Yasama ve yürütmeyi bünyesinde toplayan Birinci TBMM; yargıyı da kontrol etmiş, özellikle İstiklâl Mahkemeleri aracılığıyla hem varlığını hem de otoritesini kabul ettirme yoluna gitmiştir.

Meclis'in Açılması Öncesindeki Durum

5 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa Sadrazam olarak yeni hükümeti kurmuştu. Damat Ferit, Meclis'in açılmasını önlemek ve halk desteğinden yoksun bırakmak için yoğun çaba harcamıştı. Bu çerçevede Anadolu'da halkın dine ve geleneksel kurumlara olan saygı ve bağlılığı kullanılmak istenmişti. Şeyhülislam Dürriyade Abdullah tarafından yayınlanan fetva ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının eylemleri din dışı

¹³⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 2. B., Der Yay., İstanbul, 1995, s. 195.

¹³⁵ İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yay., İstanbul, 1968, s. 9-13; Neşe Erdilek, "*Hükümetler ve Programları*" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 968-1046.

¹³⁶ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1997, s. 81-85, 88-91, 153-188; Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1981; Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.

¹³⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 109, 571; Ahmet Kotil, "*Dünyada ve Türkiye'de Siyasal Partiler*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İletişim Yay., İstanbul, 1983, s. 2007.

¹³⁸ Tanör, *a.g.e.*, s. 198.

bir oluşum olarak gösterilmiş ve öldürülmelerinin dinen uygun olduğu duyurulmuştu.¹³⁹ Ancak Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin fetvası ile İstanbul kaynaklı fetva boşa çıkarılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰

İstanbul Hükümeti 18 Nisan 1920'de İngilizlerin de yardımıyla Hilafet Ordusu'nu (Kuvayı İnzibatiye) kurarak Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşmak üzere İzmit civarına göndermiştir.¹⁴¹

TBMM'nin Açılmasından Sonra Çıkan Ayaklanmalar

1919 yılından itibaren gerçekleşen ayaklanmalar, TBMM'nin açılmasından sonra, bu kurumun varlığını ortadan kaldırmaya dönük olarak devam etmiştir. İtilaf Devletlerinin desteğini alan Ermeniler ve Rumlar da, Anadolu'da devlet kurmak ve işgallere gerekçe yaratmak amacıyla çeşitli ayaklanmalar çıkarmışlardır. Mustafa Kemal'in liderliğindeki kurtuluş mücadelesinin giderek halk katında kabul görmesi karşısında Padişah ve İstanbul Hükümeti, halkı Meclis'e karşı kışkırtma yönündeki faaliyetlerini arttırmıştır. Halkın dine, geleneksel değerlere ve kurumlara bağlılığı, hangi tarafın yanında yer alması gerektiği konusunda yaşadığı ikilem, dönemin haber alma kaynaklarının yetersizliği ve yoksulluk gibi olgular, ayaklanmaların çıkışını kolaylaştırmıştır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'da çıkan başlıca ayaklanmalar şunlardır:¹⁴²

Pontus Ayaklanması (1919–1923)

Birinci Anzavur Ayaklanması (1 Ekim–25 Aralık 1919)

İkinci Anzavur Ayaklanması (16 Şubat–19 Nisan 1920)

Şeyh Eşref Ayaklanması (Hart Olayı) – 26 Ekim 24 Aralık 1919

Düzce Ayaklanmaları (13 Nisan–23 Eylül 1920)

Yozgat Ayaklanmaları (15 Mayıs–30 Aralık 1920)

Yıldızeli Ayaklanması (14 Mayıs–12 Haziran 1920)

Konya Ayaklanması (2 Ekim–22 Kasım 1920)

Cemil Çeto Olayı (20 Mayıs–7 Haziran 1920)

Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran–8 Eylül 1920)

Koçgiri Ayaklanması (6 Mart–17 Haziran 1921)

TBMM'nin Almış Olduğu Tedbirler

TBMM, varlığını ve otoritesini kabul ettirmek için, 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmiştir.¹⁴³ Kanun ile Meclis, kendisine yönelen her türlü saldırıyı vatana ihanet sayacağını ve idamla cezalandıracağını duyurmuştur. TBMM, Anadolu'daki sivil ve askeri bürokrasiyi kendisine bağlamak için İstanbul ile haberleşme ve resmi evrak alışverişini yasaklanmıştır.

Yine ayaklanmaları bastırmak ve aynı zamanda asker kaçaklarını toplamak amacıyla Eylül ayında İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş ve Firariler Hakkında Kanun çıkarılmıştır.¹⁴⁴ TBMM, askerlikten kaçan ve vatana ihanet kapsamına giren fiilleri işleyen kişileri yargılamak için, yargılama heyeti mebuslardan oluşan İstiklâl Mahkemeleri'ni kurmuştur. İstiklâl Mahkemelerinin vermiş olduğu kararlar kesin olup ve hemen uygulanmıştır.

¹³⁹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920)**, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s. 477.

¹⁴⁰ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 90-91.

¹⁴¹ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁴² **Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, C. VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974; Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965, s. 41-69; Rükü Özkök, **Düzce-Bolu İsyanları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

¹⁴³ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987, s. 349-350.

¹⁴⁴ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988.

Sevr Barış Antlaşması

1920 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti İtilaf devletleri arasında bir barış anlaşması antlaşma henüz imzalanmamıştı. Misak-ı Milli'nin ilanı ve TBMM'nin açılışı gibi gelişmeler, Batılı devletleri bir araya getirmiş ve 18-26 Nisan 1920'de San Remo'da bir konferans düzenlenmiştir.

İngiltere, Fransa ve İtalya Başbakanlarının katıldığı konferansta, Osmanlı topraklarının paylaşım planına son şekli verilmiştir. Bu arada Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı imzalamasını hızlandırmak isteyen İtilaf devletlerinin yönlendirmesiyle Yunan birlikleri Nazilli, Balıkesir, Bursa, İzmit, Uşak, Alaşehir ve Edirne'yi işgal etmiştir.¹⁴⁵

Osmanlı Hükümeti'nin direnci kırılmış, antlaşmayı imzalamaya razı olmuştu. Kanun-ı Esasi gereği bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Mebuslar Meclisi'nce onaylanması gerekiyordu. Meclis dağıtılmış olduğu için, anlaşmanın, Padişahın oluşturduğu Saltanat Şurası'nda görüşülmesi yoluna gidildi. 22 Temmuz 1920'de toplanan Saltanat Şurası'na Emekli topçu General Rıza Paşa dışında, Şura'ya katılan tüm üyeler barış metninin onaylanması yönünde oy kullanmıştır. Osmanlı Heyeti, 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁴⁶

- Boğazlardan geçiş serbest olacak ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecektir. Yasama ve yargı yetkisine sahip olan komisyonun kendi polis örgütü, bütçesi ve bayrağı da olacaktır.
- Türkiye, imparatorluktan ayrılan topraklardaki Müslümanlar üstündeki dinsel egemenliğinden ve kaza haklarından vazgeçecektir.
- İzmir, Ege Bölgesi ve Trakya bölgesi Yunanistan'a verilecektir.
- Antalya ve Konya civarı İtalyanların nüfuz bölgesi olacaktır.
- Çukurova bölgesi, Malatya-Sivas-Mardin bölgesi Fransızların nüfuz alanı olacaktır.
- Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulacak ve bir özerk bölge oluşturulacaktır.
- Padişahın korunması için 700 kişilik bir güç oluşturulacaktır. Türkiye'nin sadece 35000 kişilik ve top kullanmayan bir jandarma gücü olacaktır. Subay ve diğer yöneticilerin sayısı bu sayının 1/12'sini geçemeyecektir.
- Azınlıkların hakları genişletilecektir.
- Kapitülasyonlar ile elde edilen haklar genişletilecektir.
- Türkiye'yi askerlik konularında denetlemek için *müttefikler arası düzenleme ve denetleme komisyonları* kurulacaktır.
- Türkiye'nin hava kuvvetleri ve uçakları olmayacaktır.
- Türkiye bu antlaşmadan önceki olaylar için İtilaf Devletlerinden mali taleplerde, tazminat isteklerinde de bulunamayacaktır.
- Suriye Fransa'ya, Arabistan ve Irak ise İngiltere'ye verilecektir.
- Türkiye'nin yapacağı bütün iki taraflı anlaşmalar müttefiklerce denetlenecektir.
- Türkiye hiçbir ülke ile askeri konularda ilişki kuramayacaktır. Türk uyruklu kimseler yabancı ülkelerde askeri hizmetler üstlenmeyecekler, ama örneğin Afrika'da savaşan Fransız ordusunda görev alabileceklerdir.

¹⁴⁵ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir, 1984, s. 230.

¹⁴⁶ Seha L. Meray – Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s. 41.

- İngiltere sömürgelerinde uygulayacağı politikalarda Halifenin adını kullanacaktır.¹⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların en ağır olarak nitelenen Sevr Barışı ile İtilaf Devletleri, Misak-i Milli’de yer alan ilkeleri tanımadıklarını ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte Sevr Antlaşması, parlamento onayından geçmediği için hukuken, Türk ulusunun direnişi karşısında uygulama safhasına geçemediği için fiilen ölü doğmuş bir antlaşmadır.

TBMM’nin Sevr Antlaşması’na Karşı Tepkisi

Sevr Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Ağustos 1920 tarihinde toplanarak Sevr Antlaşması’nı tanımadığını duyurmuş, antlaşmayı onaylayan Saltanat Şurası üyelerini ve imzalayan heyet üyelerini vatan haini sayarak vatandaşlıktan çıkarmıştır.¹⁴⁸

Antlaşma’nın imzalanması Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmış, bazı gazeteler siyah çerçeveler ile basılırken, İstanbul’daki bazı eğlence yerleri de kapatılmıştır.¹⁴⁹ Venizelos’un Atina’da Yunanistan lehine düzenlemeler içeren Sevr’i coşkulu bir şekilde açıklaması, Türk halkı için uyarıcı olmuş, ulusal mücadeleye katılım artmıştır.

12	Düzenli Ordunun Kurulması; Doğu Cephesi (Ermeni Sorunu-Ermeni Saldırılarının Durdurulması-Gümrü Barışı ve Sonuçları); Güney Cephesi (Adana – Antep- Maraş- Urfa Cephesi)
-----------	---

Düzenli Ordunun Kurulması

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Osmanlı Genelkurmayı, elde kalan ordu birliklerini yeni duruma göre düzenlemek ve bu birliklerin mütareke şartlarına uygun olarak kadrolarını (insan, silah, cephane vs.) saptamak görevi ile karşı karşıya kalmıştı. Mütareke’nin 5. maddesine göre Hükümet, sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek en aşağı miktardaki kuvvetlerin dışında kalanını terhis etmeyi ve mevcut birliklerin sayı ve durumlarını, yenen devletlerle görüşerek saptamayı kabul etmişti.

Mütareke metninde elde kalacak kolordu, tümen, alay sayısından söz edilmeyerek, yalnız insan mevcudu kayıt altına alınmıştı. Osmanlı Genelkurmayının zayıf mevcutlu da olsa, çok sayıdaki kolordu, tümen, alay ve tabur kadrolarını koruması, TBMM’nin emrinde bir ordu kurulması aşamasında yararlı olmuştu. Kuva-yı Milliye, Yunanlıların İzmir’i işgal etmeleri ve Anadolu’da ilerlemeleri üzerine kurulan, düşmana karşı savaşan ilk çete ve savunma kuruluşlarıdır.¹⁵⁰ Bu birlikler TBMM’nin açılması ile Milli Müdafaa Vekâleti’ne bağlanmışlardır. Fakat Kuva-yı Milliye birlikleri, tüm çabalara rağmen askeri bir disiplin içine sokulamamış, düşmana zarar vermiş, ama ilerlemesini durduramamıştır. Ayrıca bulunduğu yörenin halkıyla sorunlar da yaşamıştır.¹⁵¹

Yunanlıların 22 Haziran 1920’de başlattığı taarruz karşısında Kuva-yı Milliye birliklerinin tutunamamış olması, Çerkez Ethem’in TBMM’nin bilgisi dışında Gediz’e bir harekât düzenlemesi ve başarısız olması düzenli bir ordunun gerekliliğini gösteren birçok sebepten birkaçtıydı.

Doğu Cephesi

Ermeni Sorunu-Ermeni Saldırılarının Durdurulması

Mondros Mütarekesi’nden sonra Ermeniler, Çukurova’da Fransızların desteğinde Türklere saldırılar düzenlemiş, İstanbul’da da siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hepsinden önemlisi, Sovyet

¹⁴⁷ Cahit Kayra, *Sevr Dosyası Nasıl Yapıldı, Nasıl Yırtıldı?*, 2. B., Buke Yay., İstanbul, 2004, s. 91-106. Meray – Olcay, *a.g.e.*, s. 57-185.

¹⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989, s. 117.

¹⁴⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*, C. II, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 192.

¹⁵⁰ Kâzım Özalp, *Milli Mücadele 1919–1922*, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 12-14.

¹⁵¹ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988, s. 19.

sınırları içinde yer alan Ermenistan birliklerinin, Türk topraklarına yapmış olduğu saldırılardır.¹⁵² Ermenilerin Oltu, Kars ve Sarıkamış'ı ele geçirmesinden sonra, Kâzım Karabekir komutasındaki Türk birlikleri Ermeni kuvvetlerini yenerek Misak-ı Milli sınırları dışına sürmüştür. Ermenilerin barış istemesi üzerine 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Gümrü Barışı ve Sonuçları

Gümrü Barış Antlaşması Antlaşması'nın önemli hükümleri şunlardır: Türkiye ile Ermenistan arasında savaş durumuna son verilecektir; Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır Aras ırmağı ve Kekaç kuzeyine dek Arpaçayı, Karahan deresi-Tiğnis batısı-Büyük Kımlı doğusu-Kızıлтаş-Büyük Akbaba Dağı çizgisinden oluşacaktır; Ermenistan ordusu sınırlandırılacaktır; Erivan Hükümeti TBMM tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Antlaşması'nı hükümsüz sayacaktır; Ermenistan'da yaşayan Müslüman halkın hakları korunacak, dinsel ve kültürel özellikleri içinde gelişmeleri sağlanacaktır; TBMM Hükümeti gerektiği hallerde Ermenistan topraklarında askeri faaliyette bulunabilecektir.

Gümrü Barışı, TBMM Hükümeti'nin ilk siyasi antlaşmasıdır. Doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alınmış, Ermeniler Türk topraklarındaki taleplerinden vazgeçmiştir.¹⁵³ İlk kez bir siyasi belgede Türkiye adı kullanılmıştır. Doğu Cephesinin kesin şeklini alması Moskova ve Kars Antlaşmaları ile mümkün olmuştur.

Güney Cephesi

Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngilizler Antep, Urfa ve Maraş'ı; Fransızlar ise Adana, Mersin, Osmaniye'yi işgal etmişlerdir.¹⁵⁴ İngilizler daha sonra Maraş, Urfa ve Antep'i Fransızlara devretmiştir. Fransızların beraberlerinde getirdikleri Fransız üniforması giydirilmiş Ermeni askerlerle birlikte katliamlara girişmeleri üzerine halk savunma faaliyetlerine başlamış, *Kilikyalılar Cemiyeti* böyle doğmuştur. Mondros sonrası başlayan işgallere karşı ilk direniş Güney Cephesinde gerçekleşmiştir. Adana, Antep, Maraş ve Urfa çatışmaların yoğunlaştığı yerler olmuştur.

Adana Cephesi

Adana Cephesi, Fransızların en uzun süre kaldıkları cephelerden biridir. Adana'yı takiben Mersin, Tarsus ve Osmaniye'nin işgal edilmesi bu cephenin kurulmasına neden olmuştur. Fransızlara karşı mücadelede Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı Kemal Bey (General Kemal Doğan), önderlik etmiş ve Fransızlara ağır kayıplar verdirmiştir. *Tufan* sanıyla Yüzbaşı Osman Nuri, *Sinan Tekelioğlu* sanıyla Yüzbaşı Ali Ratip Adana cephesinde direniş örgütleyen diğer subaylardır.¹⁵⁵ Yöredeki çatışmalar, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

Antep Cephesi

Kasım 1919'da Antep'e giren Fransızların, kışkırtıcı ve aşağılayıcı tutumu Antep halkını mücadeleye sevk etmiştir. Antep'in bağımsızlığını korumak için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep Şubesi'nin açılması ve Üsteğmen Salih'in (*Şahin Bey*) Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atanması bu tepkiyi örgütlü hale getirmiştir.

Şahin Bey, Mart 1920'de büyük bir saldırı başlatan Fransızlara karşı kahramanca savaşmış ve şehit düşmüştür. Şahin Bey'den sonra Antep Kuva-yı Milliye Kuvvetleri Komutanlığı'na Kılıç Ali Bey ve Aslan Bey getirilmiştir. Yaklaşık on ay kadar süren bu mücadele sonunda Antep halkı daha fazla direnememiş ve 9 Şubat 1921'de açlık ve cephanesizlik sebebiyle teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁶ Direnişin sürdüğü günlerde TBMM, 6 Şubat 1921'de çıkardığı bir yasa ile Antep'e *Gazi* unvanını vermiştir.

Maraş Cephesi

¹⁵² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar*, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 22-23.

¹⁵³ *Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 279.

¹⁵⁴ Kemal Çelik, *Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 48-49.

¹⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul, 2000, s. 456.

¹⁵⁶ İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Anadolu Basımında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921*, ATAM Yay., Ankara, 2005, s. 213-214.

Fransızlar, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal etmişlerdi. İşgalcilerin kadınlara karşı pervasız davranışları karşısında Uzunoluk Camisi İmamı Sütçü İmam'ın bir işgal askerini öldürmesi, Maraş direnişinin başlangıcı olmuştur. Maraş Kalesi'ndeki Türk bayrağının indirilmesiyle büyüyen tepkiler şehirde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla örgütlü hale girmiştir. Aslan Bey, Kurtoğlu Salim Bey, Kılıç Ali Bey silahlı mücadelenin örgütlenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.

21 Ocak 1920-Şubat 1920 arası dönemde Maraş halkının gösterdiği direniş sonunda, Fransızlar kentten çekilmişlerdir.¹⁵⁷ TBMM, 1973 yılında Maraş'a *Kahraman* unvanını vermiştir.

Urfa Cephesi

Ekim 1919'da Urfa'yı işgal eden Fransızlar diğer güney illerinde gözlenen tutumlarının burada da sürdürmüşlerdir. Urfa Jandarma Komutanlığı'na atanan Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) Bey, Mustafa Kemal'den aldığı emirle 15 Ocak 1920'de Urfa'da Kuva-yı Milliye örgütünü kurarak üç bin kişilik bir kuvvet oluşturmuştur. Aşiretlerin de desteğini alan Ali Saip Bey öncülüğünde yaklaşık iki ay süren çatışmalar sonrası Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmiştir. TBMM, 1984 yılında Urfa'ya *Şanlı* unvanını vermiştir.

13	Batı Cephesi (I. İnönü Muharebesi-1921 Teşkilat-I Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921-Londra Konferansı 21 Şubat - 12 Mart 1921-İstiklal Marşı'nın Kabulü 12 Mart 1921-Sovyetlerle İlişkiler ve Moskova Antlaşması 16 Mart 1921-II. İnönü Muharebesi 31 Mart -1 Nisan 1921- Kütahya ve Eskişehir Savaşları 10 - 24 Temmuz 1921-Sakarya Meydan Savaşı 23 Ağustos - 13 Eylül 1921-Büyük Taarruz ve Sonuçları
----	---

Batı Cephesi

Türk topraklarını işgal eden sayısal açıdan en büyük güç Batı Anadolu'daki Yunan ordusudur. Dolayısıyla Türk Kurtuluş Savaşı'nın kaderi Batı cephesindeki savaşlarla belirlenmiştir. Türklerin, galibiyeti, Yunan ordusunu yenmenin ötesinde emperyalizme karşı kazanılan bir zafer olarak da değerlendirilmektedir.¹⁵⁸

Birinci İnönü Muharebesi

TBMM emrindeki Türk ordusunun ilk zaferi, Albay İsmet komutasında Yunan ordusuna karşı kazanılmıştır (6-11 Ocak 1921). Aynı günlerde ayaklanmış olan Çerkez Ethem ve ona bağlı Kuva-yı Seyyare de etkisiz hale getirilmiştir. Birinci İnönü Zaferi, TBMM'nin saygınlığını ve Düzenli Orduya katılımı arttırmıştır. İşgalci devletler arasında fikir ayrılıkları da bu zafer sonrasında belirginleşmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

TBMM, savaşları yönetmenin yanında hukuksal düzenlemeler de yapmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bu çerçevede bir faaliyetidir. Mustafa Kemal'in 18 Eylül 1920 tarihli Halkçılık Programı, 1921 Anayasası'nın temeli olmuştur.¹⁵⁹ Program'daki başlıca hedefler; bağımsızlık, halkın emperyalizmin ve kapitalizmin baskısında kurtarılacak egemenliğin tek sahibi yapılmasıdır.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemli hükümleri şunlardır:¹⁶⁰ Egemenlik kayıtsız ve şartsız ulusundur. Yönetim usulü halkın kendi mukadderatını bizzat ve bil-fiil idare etmesi esasına dayanır; Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan BMM'nde belirir ve toplanır; Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti* adını alır; Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilen üyelerden kurulur; Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp bütün ulusun vekilidir; Din buyruklarının (Ahkâm-ı

¹⁵⁷ Özçelik, a.g.e., s. 261-262.

¹⁵⁸ Özalp, a.g.e., s. 171.

¹⁵⁹ Ergün Özbudun, **1921 Anayasası**, AÜ SBF Yay., Ankara, 1992, s. 5.

¹⁶⁰ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 2. B., AÜ SBF Yay., Ankara, 1968, s. 161; **Sicil-i Kavanin**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 39.

Şer'iyyenin) yerine getirilmesi; bütün yasaların konulması, değiştirilmesi, kaldırılması, antlaşma ve barış yapılması ve savaş kararı verilmesi gibi temel haklar, Büyük Millet Meclisi'nindir; Büyük Millet Meclisi, çeşitli bakanlıklarını, özel yasasına göre seçtiği bakanlar aracılığıyla yönetir. Meclis, yürütme işleri için bakanlara yönerge verir ve gerektiğinde bunları değiştirir; Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanı'dır.

Londra Konferansı

Birinci İnönü Zaferi üzerine İtilaf Devletleri durumu değerlendirmek için 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlemişlerdir.¹⁶¹ Konferans'a sadece Osmanlı Hükümeti çağrılmışsa da Ankara'nın itirazıyla TBMM Hükümeti de Konferans'a dâhil olmuştur. İtilaf Devletlerinin küçük değişikliklerle TBMM'ye Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmesi üzerine görüşmeler sona ermiştir.

Konferans'ta TBMM Hükümeti'ni temsil eden Bekir Sami Bey, İtilaf Devletleri ile Misak-ı Milli'ye aykırı anlaşmalar da yapmıştı.¹⁶² Ancak TBMM bu anlaşmaları onaylamamış, Bekir Sami Bey de Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmek zorunda kalmıştır. Konferans'ın önemi, Türk Devleti'nin varlığının hukuksal anlamda Batılı devletlerce tanınması ve Misak-ı Milli'nin Avrupa kamuoyuna tanıtılmasıdır.

İstiklâl Marşı'nın Kabulü

Kurtuluş Savaşı sürerken Maarif Vekâleti, İstiklâl Savaşı'nın anlamını belirtecek ve yeni devletin bağımsızlığını simgeleyecek milli bir marş için, 1921 yılı başında ödüllü bir yarışma açmıştır. Ödüllü olduğu için yarışmaya katılmayan Mehmet Akif ikna edilmiş, yazdığı şiir (*İstiklâl Marşı*) TBMM tarafından 12 Mart 1921'de milli marş olarak kabul edilmiştir.

Sovyet Rusya ile İlişkiler ve Moskova Antlaşması

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Moskova ve Ankara Hükümeti'nin ortak sorunları iki devleti birbirine yaklaştırmıştı. TBMM'nin açılmasından sonra ilişkiler daha da gelişmiş 16 Mart 1921'de Moskova'da bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştı.¹⁶³ Antlaşmanın imzalanmasında, Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'nın çalışmaları ile Birinci İnönü Zaferi de etkili olmuştu.¹⁶⁴ Antlaşma'nın önemli hükümleri şunlardır:¹⁶⁵ İki taraftan birinin tanımadığı devletlerarası bir senedi, diğeri de kabul etmeyecektir. Sovyet Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıyacaktı; Sovyetler, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan ve Gürcistan arasında imzalanmış antlaşmalara göre tespit edilmiş olan hududu, Batum'un Gürcistan'a geri verilmesi şartıyla kabul edecektir. Ancak Türkiye, Batum limanını serbestçe kullanabilecek ve bölge halkına geniş bir özerklik verilecektir. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan antlaşmalar geçersiz olacaktır; Sovyetler, kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul edecek ve iki devlet arasında ilişkileri sıklaştıracak iktisadi, mali vesâir anlaşmalar yapılacaktır.

Bu antlaşma ile ilk defa bir büyük devlet, TBMM ve onun kurduğu düzeni tanımıştır. Doğu cephesi güvenlik altına alınmıştır. Türkiye, Sovyetlerin İtilaf Devletleri'ne karşı politik desteği yanında silah, cephane vs. yardımlarını sağlamıştır.¹⁶⁶

İkinci İnönü Muharebesi

Londra Konferansı'ndaki barış önerilerinin TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmemesi üzerine, Yunan ordusu yeni bir saldırıya geçmiştir¹⁶⁷. Saldırı Türk ordusu tarafından durdurulmuştur. Zafer sonrasında İtalyanlar çekilmeye başlamış, Fransızlar görüşme talep etmiştir. İkinci İnönü

¹⁶¹ Sonyel, a.g.e., C. II, s. 117-118.

¹⁶² Sonyel, a.g.e., C. II, s. 135-140.

¹⁶³ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005, Tarihsel Kökenleri*, 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 2006, s. 184.

¹⁶⁴ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 28.

¹⁶⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetiyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965, s. 5-6.

¹⁶⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 221-222.

¹⁶⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 314.

Savaşı'ndan sonra, 8 Nisan 1921'de Aslıhanlar ve Dumlupınar'da başlayan muharebeler Türk ordusunun galibiyetiyle noktalanmıştır.¹⁶⁸

Kütahya ve Eskişehir Savaşları

10 Temmuz 1921'de genel taarruza kalkan Yunan ordusu, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleriyle Eskişehir, Kütahya ve Afyon'u ele geçirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Türk Ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir. Akabinde TBMM'de yoğun tartışmalar yaşanmış, yenilgiden Mustafa Kemal sorumlu tutulmuştur. Meclis 5 Ağustos 1921 tarihinde *Başkomutanlık Yasası*'ni kabul ederek, sahip olduğu askeri yetkileri üç aylığına Mustafa Kemal'e devretmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni (Ulusal Yükümlülükler) yayınlamıştır. Tekâlif-i Milliye ile ordunun muhtelif ihtiyaçları Türk halkının desteği ile temin edilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi

Türk ordusunun direnişinin kırıldığını düşünen Yunan ordusu ileri harekâta başlamış, 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e (1921) kadar ağır çarpışmalar yaşanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi olarak bilinen bu günlerde, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, "*Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça bırakılmaz*" diyerek, düşmanın bulunduğu bütün cepheyi, savaş alanı olarak ilan etmiştir. Muharebe Türk ordusunun zaferi ile sona ermiştir.¹⁶⁹

Sakarya Zaferi'nde sonra TBMM Mustafa Kemal'i 19 Eylül 1921'de *Gazi* unvanı ve *Mareşal* rütbesi ile ödüllendirmiştir. Zafer sonrasında İtalyanlar Anadolu'dan tamamen çekilmiş, ABD, Türkiye'ye ilişkin Ermeni iddialarını desteklemekten vazgeçmiştir. 13 Ekim 1921'de SSCB ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adına) *Kars Antlaşması* imzalanmıştır. Antlaşma ile Türk-Sovyet sınırı son şeklini almıştır. İngilizler de Türk esirleri serbest bırakmıştır. 2 Ocak 1922'de de Ukrayna ile *Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması* imzalanmıştır.

Sakarya Zaferi'nin önemli siyasal sonuçlarından biri de Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) olmuştur. Ankara Antlaşması'nın hükümleri şunlardır:¹⁷⁰ İki taraf arasındaki savaş sona erecek, savaş esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaktır; Her iki taraf da boşaltılan bölgelerde tam bir genel af uygulayacaklardır; İskenderun ve Antakya Bölgesi için Fransa özel bir yönetim rejimi kuracak, buradaki Türk halkına kültürlerini geliştirmek için her tür kolaylık gösterilecek, Türkçe resmi dil olarak kalacaktır, Osmanlı Hanedanı kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber kalesi Türk bayrağı altında, Türk koruyucuları gözetiminde, Türk mülkü olarak kalacaktır.

Antlaşma ile Fransa Misak-ı Milli'yi resmen tanımış, Ermenilerin Kilikya hayalleri sona ermiştir.¹⁷¹

Büyük Taarruz-Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Sonuçlar

Sakarya Zaferi'nden sonra uzun denebilecek bir zaman diliminde Türk ordusunun ihtiyaçları karşılanmış, taarruza hazır hale getirilmiştir. Aynı günlerde ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. 5 Mayıs 1922 günü Gazi'nin hastalık nedeniyle Meclis'te bulunmamasından yararlanan muhalif grubun etkisiyle, Başkomutanlık Kanunu'nun süresini uzatılmamıştır. 6 Mayıs'ta Meclis'te bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yeniden oylama istemiş ve Başkomutanlık süresini 3 ay daha uzatılmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal'in 20 Ağustos'ta Akşehir'de komutanlarla yaptığı gizli toplantıda 26 Ağustos taarruz günü olarak kararlaştırılmıştır.¹⁷² 26 Ağustos sabahı başlayan taarruz 30 Ağustos 1922'de Yunan ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri*" emriyle düşman takip edilmiş, 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de Bursa kurtarılmıştır.

¹⁶⁸ Özalp, a.g.e., s. 175.

¹⁶⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 413.

¹⁷⁰ 76 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 48-49.

¹⁷¹ 77 Akyüz, a.g.e., s. 207-208.

¹⁷² 82 *Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz, Batı Cephesi*, C. II, Kısım VI, II. Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 24-25.

Mudanya Mütarekesi

26 Ağustos’ta başlayan Büyük Taarruz’u 30 Ağustos 1922’deki Başkumandanlık Meydan Muharebesi takip etmiş, 18 Eylül 1922’de bütün Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Kuzey yönünde ilerleyen Türk birlikleri tarafsız bölgeye girmişler ve Çanakkale yakınlarındaki Erenköy’ü ele geçirmişlerdir. 20-23 Eylül 1922’de Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcileri Paris’teki toplantıda durumu değerlendirmişlerdir. Sonuçta Fransa tarafından görevlendirilen Franklin Boullion, 28 Eylül 1922’de Mustafa Kemal ile İzmir’de görüşmüş, Paris’te alınan kararları bildirmiştir.¹⁷³ Boullion, Edirne dâhil, Meriç’ten itibaren tüm Doğu Trakya’nın Türkiye’ye geri verileceği konusunda karar alındığını bildirmiştir. İzleyen günlerde Mudanya’da mütareke görüşmeleri başlamıştır.¹⁷⁴ Ateşkes görüşmeleri 3 Ekim 1922’de Mudanya’da başlamıştır. TBMM Hükümeti’ni, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere’yi General Harrington, Fransa’yı General Charpy ve İtalya’yı General Monbelli temsil etmiştir. İlginçtir ki Yunan delegeleri görüşmelere katılmamışlar, gelişmeleri bir gemiden izlemişlerdir.¹⁷⁵

11 Ekim 1922’de görüşmeler uzlaşmayla sonuçlanmış, Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Ateşkesin önemli koşulları şunlardır:¹⁷⁶ Mütareke, imzalandıktan üç gün sonra, 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girecektir; Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir; Yunanlılar Doğu Trakya’yı 15 gün içerisinde boşaltacaklar, bölge, İtilaf Devletleri aracılığıyla 30 gün içerisinde Türk yönetimine devredilecektir; Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu Trakya’ya geçemeyecektir; Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8000’i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderilebilecektir; Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç’in sağ sahili ve Karaağaç İtilaf Devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı ve İzmit’te belirlenen çizgiyi geçemeyeceklerdir.

Mütareke ile Doğu Trakya savaşılmaksızın kurtarılmış, İngiltere’nin Doğu Akdeniz politikası iflas etmiştir. İngiltere ve İtalya da yeni Türk devletinin varlığını resmen kabul etmişler, Osmanlı Devleti de bir anlamda hukuki varlığını yitirmiştir. Yunan Hükümeti de 14 Ekimde Mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştır. TBMM, Doğu Trakya’da Türk yönetiminin kurulması için Refet Paşa’yı görevlendirmiştir. Mudanya Mütarekesi’nde Türk tarafı için bazı olumsuzluklar da söz konusudur: İstanbul ve Boğazlar üzerinde denetimin sağlanamaması, Trakya’ya ordu geçirilememesi, yakında başlayacak olan barış konferansında Türk Hükümeti’nin pazarlık gücünü sınırlandırmıştır.

Lozan Barış Konferansı

Barış görüşmelerinden önce konferansın yeri ve zamanı konusunda Türk tarafı ile İtilaf grubu arasında görüş ayrılıkları doğmuştur. Nihayetinde barış konferansının 13 Kasım’da Lozan’da toplanması konusunda fikir birliğine varılmıştır. İtilaf devletleri TBMM Hükümeti yanında İstanbul Hükümeti’ni de görüşmelere davet etmişlerdir. Sadrazam Tevfik Paşa da Ankara Hükümeti’ne birlikte çalışmayı önermiştir.¹⁷⁷ Bu gelişme, zaten halk egemenliğine dayalı bir yönetim kurma yolunda önemli mesafe kat eden TBMM’nin Saltanata son verme düşüncesini hızlandırmış, 1 Kasım 1922’de Saltanat ilga edilmiştir.¹⁷⁸ Barış konferansı öncesinde TBMM’nde, konferansta Türk tarafını temsil edecek heyette kimlerin yer alacağı ve başkanının kim olacağı konusunda tartışmalar yaşanmıştır.¹⁷⁹ Sonuçta Vekiller Heyeti tarafından saptanan Türk delegasyonu şu kişilerden oluşmuştur: Baş delege İsmet Paşa (İnönü),

¹⁷³ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, IV. Cilt, Ankara, Milli Eğitim Yayınları, 1978, s. 200-202

¹⁷⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II. Cilt (1920-1927), İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1969, s. 678-679

¹⁷⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yay., İstanbul, 1987, s. 27.

¹⁷⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIII, s. 350-352.

¹⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. III, Vesika No: 260, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., İstanbul, 1969, s. 1236.

¹⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem I, C. XXIV, s. 314.

¹⁷⁹ Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, C. II, İstanbul, 1955, s. 41.

ikinci delege Dr. Rıza Nur Bey ve diğer delege ise önceki yıllarda İktisat Vekilliği yapmış olan Hasan (Saka) Bey idi.

Konferans'a katılacak heyetin TBMM tarafından onaylanmasından sonra İsmet Paşa, savunacakları temel ilkeleri açıklamıştır: *"Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları,Misak-ı Milli ile açıklanmıştır.Misak-ı Milli ve yüksek heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız. Heyetimiz için yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın belirmesine vesile olacaktır"*.

Daha sonra Hükümet, Türk tezinin özeti şeklindeki 14 maddelik Talimatnameyi heyete vermiştir. Talimatname şöyledir: Doğu Sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur, ise görüşmeler kesilecektir; Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta doğacak güçlükler için Vekiller Heyeti'nden talimat alınacaktır, Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine olanaklar elverdiğince çalışılacaktır; Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarıımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar derhal ilhak edilecektir; Trakya Batı Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır; Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır; Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez, Kapitülasyonlar kabul edilemez. Görüşmelerin kesilmesi gerekir ise yapılır; Azınlıklar: Esas, mübadeledir; Düyun-u Umumiye: Düyun-u Umumiye İdaresi ortadan kalkacaktır; Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır; Yabancı kurumlar Türk kanunlarına tabi olacaklardır; Türkiye'den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli'nin özel maddesi yürürlüktedir; Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski antlaşmalara göre düzenlenecektir.

Toprak bütünlüğüne ve tam bağımsızlığa yapılan vurgu, talimatnamenin Misak-ı Milli ile uyumlu olduğunu kanıtlamaktadır. Talimatname, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış'ının Türkiye için başarı mı, yoksa hezimet mi olduğu yönündeki tartışmalara da açıklık getirecek niteliktedir.

Görüşmelerin Başlaması ve Birinci Dönem

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922'de başlamıştır. Görüşmelerde İngiltere, Lord Curzon; Fransa, Bareré; İtalya Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmişlerdir. Çiçerin başkanlığında bir Sovyet heyeti de Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmıştır. Yunanistan'ın temsilcisi Venizelos olmuştur. Görüşmelerin ilk gününde, tarafların tamamen zıt hedeflere ulaşmaya çalıştığı, çetin bir diplomatik sürecin başladığı anlaşılmıştır. Türk heyeti hiçbir ödüne yanaşmamakta, masaya galip taraf olarak oturduğunu her fırsatta dile getirmekteydi. İtilaf Devletleri ise konferansı, Milli Mücadele'nin bir sonucu değil, Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak görmek istemişlerdir.¹⁸⁰

Lozan Konferansı Uşi Şatosu'nda 22 Kasım 1922'de çalışmaya başlamıştır. Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Türk heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar, ayrıcalıklar ve azınlıklar; İtalya ile kapitülasyonlar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmış ve büyük bir çatışma içine girmiştir. Yunanistan ile tamirat bedeli, Trakya sınırı (Karaağaç sorunu) ve Ahali Mübadelesi (Etabli) konularında önemli görüş ayrılıkları çıkmıştır. Bu arada Bulgaristan ve Sovyet Rusya temsilcileri de, sadece Boğazlarla ilgili oturumlara katılmak için Lozan'a gelmişlerdir. Konferans'a Japonya, Romanya ve Yugoslavya gibi devletler de katılmış, ABD de konferansta gözlemci olarak yer almıştır.

Konferans'ın ilk döneminde Türk tarafı, en fazla İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Hemen her konuda İsmet Paşa'nın yoğun itirazı ile karşılaşan İngiliz temsilci Lord Curzon, İsmet Paşa'yı *"Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız, Hiçbir dediğimizi... Haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. ... Ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanındakilerde. Unutmayın ne reddederseniz hepsi cebimdedir..."* şeklindeki sözlerle tehdit etmiştir.

Konferans'ın anahtar ülkesi olarak İngiltere'yi gören Türkiye, Sovyet Rusya'nın tepkisine rağmen, Konferans'ın genel başarısı ve diğer konularda İngiltere'nin desteğini sağlamak için Boğazlar

¹⁸⁰ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara, 1971, s. 25.

konusunda İngiltere'ye belli oranda ödün vermiştir. ¹⁸¹ Şubat ayı başlarına gelindiğinde Musul (Irak Sınırı), Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), mali ve ekonomik konularla, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesilmiş, heyetler ülkelerine dönmüşlerdir. ¹⁸²

Konferans'ın Kesintiye Uğraması ve Türkiye'deki Önemli Olaylar

4 Şubat 1923-23 Nisan 1923 tarihleri arası Lozan Barış Konferansı'nın kesilme dönemidir. Bu dönemde Türkiye'nin iç politikası, Lozan Konferansı'yla doğrudan ve dolaylı çeşitli gelişmelere sahne olmuştur. Yeni Türk devletinin ekonomi politikasını belirlemek ve izlenecek ekonomik modeli tartışmak amacıyla 17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. ¹⁸³ Kongre'de, Türkiye'nin yasalarına uymak koşuluyla yabancı sermayenin yatırımlar yapabileceği vurgulanmıştır. Başka bir ifade ile Batılı devletlere, Türkiye'nin sosyalist bir rejime yönelmeyeceği konusunda güvence verilmiştir. Misak-ı İktisadi ile Türkiye'nin, ekonomik bağımsızlığı önemsedığı, kapitülasyonların kaldırılması konusundaki kararından vazgeçmeyeceği Batılı devletlere hatırlatılmıştır.

Türk Heyeti'nin Ankara'ya ulaşmasından sonra, 27 Şubat'tan itibaren TBMM'de Lozan Konferansı ile ilgili görüşmelere başlanmıştır. ¹⁸⁴ Muhalif İkinci Gruba mensup milletvekilleri neredeyse ele alınan her konuda Heyet'i eleştirmiş, taviz verildiğini savunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Heyet'ten yana tavır alarak, İsmet Paşa'ya olan güvenini teyit etmiştir. Bu arada Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Giresunlu Topal Osman tarafından öldürülmesi, Ankara'daki havayı iyice gerginleştirmiş ve Meclis'teki gruplar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Konferans'ın kesinti döneminde, görüşmeler sırasında istediklerini elde edemeyen Yunanistan'da adeta savaş hazırlıkları başlamıştır. Ancak Yunanistan Batılı devletlerden destek görmemiş, dış politikada bir yalnızlaşma sürecine girmiştir. Bu arada Türk tarafı ile İtilaf Devletleri arasında sürdürülen görüşmeler neticesinde Konferans'ın 23 Nisan 1923'te tekrar başlaması kararlaştırılmıştır. ¹⁸⁵

1 Nisan 1923'te Birinci TBMM'de seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Seçim kararında İkinci Grubun, özellikle Lozan Konferansı ile ilgili, olumsuz tutumu etkili olmuştur. Konferans'ın ikinci dönem görüşmelerinden önce, önemli bir gelişme de Amerikalı Chester grubuna verilen iktisadi ayrıcalıktır. Ankara Hükümeti madenler, petrol kaynakları, demir yolları ve limanlarla ilgili olarak verdiği bu ayrıcalıkla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanmayı, özellikle Musul konusunda ABD'nin desteğini kazanmayı amaçlamıştır. ¹⁸⁶ Musul konusunda Türkiye'nin istekleri gerçekleşmeyince, Chester İmtiyazı da hayata geçememiştir.

Konferans'ın Yeniden Başlaması ve Antlaşmanın İmzalanması

Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'de başlamıştır. İkinci dönem, çeşitli açılardan birinci döneme göre daha farklı bir nitelik taşımaktaydı. Birinci dönem görüşmelerinde istediklerini büyük ölçüde elde eden İngiltere'nin, ikinci dönemde fazla zorluk çıkarmayacağı ve konferansa eskisi kadar önem vermeyeceği anlaşılmıştır. Bu gelişme, ikinci dönemde daha çok mali ve ekonomik konuların gündeme geleceğini ve görüşmelerin Türkiye ile Fransa ve İtalya arasında geçeceğini göstermekteydi. Ayrıca Yunanistan ile tamirat bedeli ve Karaağaç konularındaki görüş ayrılıklarının giderilememesi, Konferans'ın başarıya ulaşmasına engel olabilecek kadar önemli bir sorun değildi. İkinci dönemde Ankara açısından ortaya çıkan bir diğer bir problem de, Türk heyeti ile bu heyetin sorumlu olduğu TBMM Hükümeti arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasıdır.

İsmet Paşa ile Rauf Bey (Vekiller Heyeti Reisi) arasında İstanbul'un boşaltılması, borçlar, kuponlar, imtiyazlar ve Yunanistan'ın ödeyeceği tamirat bedeli konusunda anlaşmazlık doğmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın, bunalımlı günlerde örtülü de olsa İsmet Paşa'yı desteklemesi, var olan

¹⁸¹ Aralov, a.g.e., s. 182.

¹⁸² Karacan, a.g.e., s. 216

¹⁸³ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara, 1968.

¹⁸⁴ İnönü, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁵ Bilsel, a.g.e., s. 109

¹⁸⁶ Timur, a.g.e., s. 161.

siyasal gerilimi, geçici de olsa, ortadan kaldırmıştır.¹⁸⁷ 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın Önemli Koşulları

Lozan Barış Antlaşması 143 madde ve 4 bölüm halinde düzenlenmiştir.¹⁸⁸

Trakya Sınırı: Karaağaç Türkiye'de kalacak ve Meriç Nehri sınır olacaktır. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları dışındaki Ege Adaları Yunanistan'a bırakılacaktır. Buna karşılık Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları asker ve silahtan arındırılacaktır. Bu arada Türkiye, Kıbrıs ve Mısır'ın İngiliz yönetimine geçtiğini kabul edecektir.

Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921'de Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nde kabul edilen sınır aynen benimsenecektir.

Irak Sınırı (Musul Sorunu): Konferansın bitiminden 9 ay sonra yapılacak olan Türk-İngiliz ikili görüşmelerinde çözümlenecektir. Anlaşma sağlanamazsa çözüm Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakılacaktır.

Boğazların Statüsü

İtilaf Devletlerinin işgali tümüyle kalkacak ve Boğazlar Türkiye'nin başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecektir. Bu komisyonda Türk temsilcinin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan temsilcileri bulunacaktır. Ayrıca Çanakkale mıntikasında sahilten 20 kilometrelik bir bölge ile İstanbul Boğazı'nın her iki tarafının 15 kilometrelik mıntikası asker ve silahtan arındırılacaktır.

Ekonomik ve Mali Hükümler

Kapitülasyonlar bütün sonuçlarıyla kaldırılacaktır. Ancak bazı Batılı uzmanlar Türk adliyesini düzenlemek için 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık görevi yapacaklardı. Osmanlı Borçları, Osmanlı Devletinden ayrılan ülkeler arasında paylaşılacak ve Türkiye'nin payına düşen borçların ödenmesi belirli taksitlere bağlanacaktır. Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli karşılığında Karaağaç Türkiye'ye verilecektir.

Azınlıkların Statüsü

Türkiye içinde yaşayan Müslüman olmayan azınlıklar hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir. Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirileceklerdir. İstanbul'da yaşayan Rumlarla, Batı Trakya'da yaşayan Türkler bu değiş-tokuşun dışında tutulacaklardır.

Lozan'ın Getirdikleri

Lozan Barışıyla yeni Türk devletinin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir. Bu anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı resmen ve fiilen sona ermiş, Sevr Antlaşması tarihe gömülmüştür. Lozan'ın halen geçerli olması ve barışın güvencesi olması, bu antlaşmanın ne denli gerçekçi olduğunu da göstermektedir. Öte yandan günümüzde halen tartışma olan Rodos ve On İki Adalar konusunda bir parantez açıldığında, bu takımadaların Lozan Barış Antlaşması'nda kaybedildiği şeklindeki yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. Bahsi geçen adalar Trablusgarp Savaşı'nda İtalya tarafından işgal edilerek daha sonrasında Yunanistan'ın bu adaları işgal edebileceği gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne verilmemiştir.¹⁸⁹

Antlaşmayla Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve tam bağımsızlık elde edilmiştir. Türkiye, eşit olarak sürdürdüğü diplomasi sayesinde isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmamış, sonraki yıllar için ciddi bir diplomatik saygınlık da elde etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılına damgasını vuran "ezik diplomasi" geleneğinin sona ermesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte bazı konularda başarı sağlanamamıştır. Musul'un Türkiye'nin sınırları

¹⁸⁷ Nutuk, C. II, s. 768.

¹⁸⁸ Düstur, III. Tertip, C. V, İstanbul, 1931, s. 15 ve devamı; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 67-245.

¹⁸⁹ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 69.

dışında kalması, Boğazların tümüyle egemenlik altına alınamaması, Hatay sorununun çözümlenememesi bu çerçevededir. Sonraki yıllarda Musul Sorunu Türkiye'nin aleyhine, Boğazlar ve Hatay sorunları lehine çözüme kavuşturulmuştur. Yunanistan'ın Antlaşmayı nasıl yorumladığına bakıldığında; Venizelos Antlaşma 'ya imza attıktan sonra hislerini “*derin bir melankoli ve hüznün*” şeklinde açıklamıştır. 1919-1922 yılları arasındaki savaşı da “*Yunanistan'ı tamamen yıkıma sürükleyen bir savaş*” olarak nitelemiştir.

KAYNAKÇA

- Akşin, Aptülâhat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, 1991.
- Akşin, Sina; “*Siyasal Tarih*”, **Türkiye Tarihi**, (Ed. Sina Akşin), Cilt III, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.
- Akşin, Sina; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yay., Ankara, 2006.
- Akşin, Sina; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1988, s. 207-208.
- Akyüz, Yahya; **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e)**, A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay., Ankara, 1985.
- Arı, Kemal; **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.
- Armaoğlu, Fahir; “Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Milli'nin Değerlendirilmesi”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1995)**, 11. Basım, Alkım Yayınevi, İstanbul, (t.y.).
- Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, C. I-III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 2. B., İstanbul, 1971.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri (1915-1919)**, C. II, Kaynak Yay., İstanbul, 1999.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I-III, 5. B., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.
- Aybars, Ergün; **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, Cilt I-III, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Aydinel, Sıtkı; **Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Milliye**, 2. B., T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.
- Baykal, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yay., Ankara, 1974.
- Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılap Tarihi**, C. III, Kısım I, TTK Yay., Ankara, 1983.
- Berkes, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Çev. Ahmet Kuyaş), YKY, İstanbul, 2006.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I**, 2. B., Kent Basımevi, 1981.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Cilt V, **Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1nci, 2nci ve 3ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.
- Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar**, C. I, İstanbul, 1957.
- Cin Halil - Akyılmaz S. Gül; **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.
- Çağatay, Neşet; **Türkiye'de Gerici Eylemler (1923'den Bu Yana)**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1973.
- Çambel, Hasan Cemil; “*Atatürk ve Tarih*”, **Belleten**, C. III, No. 10, (1939).
- Çavdar, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839- 1950)**, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çelik, Kemal; **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

- Çetinkaya, Hikmet; **Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları**, 4. B., Çağdaş Yay., İstanbul, 1997.
- Çil, Yüksel; **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegelerin Biyografileri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Erzurum, 2003.
- Çiloğlu, Fahrettin; **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.
- Feyzioğlu, Turhan; “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik*”, **Atatürk Yolu**, 2. Baskı, Ankara, 1987; Özer Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1981.
- Fırlalı, Ethem Ruhi; **Din ve Devlet İlişkileri**, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla, 1997.
- Gentizon, Paul; **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, (Çev. Fethi Ülkü), 3. B., Bilgi Yay., Ankara, 1995.
- Goloğlu, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi - III (1920) Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2010.
- Goloğlu, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap-Erzurum Kongresi**, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, Cilt I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1989.
- Gökbilgin, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1959.
- Gözler, Fethi; **Atatürk İnkılapları-Türk İnkılabı**, 2. B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Gürel, Şükrü S.; “Türk Dış Politikası (1919-1945)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim Yay., İstanbul, b.t.y.
- Güven, Zühtü; **Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Safha**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1965.
- Hall, Richard C.; **Balkan Savaşları 1912–1919**, (Çev. M. Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.
- İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK Yay., Ankara, 1969.
- İnalçık, Halil; “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.
- İnan, A. Afet; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, TTK Basımevi, Ankara.
- İnan, Afet; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.
- İnan, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1977.
- İnönü, İsmet; **Hatıralar**, 2. Kitap, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ankara, 1999.
- İzgi, Özkan, “*Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I, No.1, (Kasım 1984).
- Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, C. I, TTK Yay., 2. B., Ankara, 1989.
- Kalafat, Yaşar; **Bir Ayaklanmanın Anatomisi: Şeyh Sait**, 2. B., ASAM Yay., Ankara, 2003.
- Kandemir, Feridun; “*Şeyh Sait İsyanı*”, **Tarih Konuşuyor Aylık Tarih Mecmuası**, C. VII, No. 37 (Şubat 1967).
- Kandemir, Feridun; **İzmir Suikâsti'nin İç Yüzü**, 2. B., Ekicigil Matb., İstanbul, 1955.
- Kandemir, Feridun; **Siyasi Dargınlıklar**, C. III, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955.
- Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, 3. B., TTK Yay., Ankara, 1988.

- Kaplan, Mehmet; “*Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi*”, **Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)**, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), Phoenix Yay., Ankara, 2006.
- Karacan, Ali Naci; **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1943.
- Karpat, Kemal H.; **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- Kaynar, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK Yay., Ankara, 1985.
- Kennedy, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kocaturk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Yay., Ankara, 1988.
- Kodaman, Bayram; “*Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2007, Sayı: 16.
- Kuran, A. Bedevi; **İnkılap Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, Tan Matbaası, İstanbul, 1946.
- Kurtcephe, İsrail; **Türk-İtalyan İlişkileri(1911–1916)**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Macmillan, Margaret; **Paris 1919: DünyayıDeğiştiren Altı Ay**, (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı), ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, 2004.
- Meray, Seha L. – Olcay, Osman; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977.
- Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, 11. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Müderrişoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yay., Ankara, 1990.
- Nadi, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yay., İstanbul, 1955.
- Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), Tercüman Yay., İstanbul, 1980.
- Olcay, Osman; **Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**,AÜSBF Yay., Ankara, 1981, s. LXV.
- Olcaytu, Turhan; **Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı, Devrimimiz-İlkelerimiz**, 8. B., Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş., Ankara, 1998.
- Ortaylı, İlber; **Batılılaşma Yolunda**, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber; **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.
- Ozankaya, Özer; **Atatürk ve Laiklik, Atatürkçü Düşüncenin Temel Niteliği**, 1. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- Ökçün, A. Gündüz; **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, 4. B., Sermaye Piyasası Kurulu Yay., Ankara, 1997.
- Öklem, Necdet; **Saltanatın Kaldırılması**, İstiklâl Matbaası, İzmir, 1972.
- Özalp, Kâzım; **Milli Mücadele 1919–1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- Özbudun, Ergün; **1921 Anayasası**, AÜSBF Yay., Ankara, 1992.
- Özerdim, Sami N.; **Atatürk Devrimi Kronolojisi**, 3. B., Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yay., Ankara, 1974.
- Özerdim, Sami N.; **Yazı Devriminin Ölçüsü**, TDK Yay., Ankara, 1978.
- Özkan, Abdullah; **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, Boyut Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2005.

- Özök, Rükü; **Düzce-Bolu İsyamları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.
- Özsoy, Muzaffer; “Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk”, **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, 2. Baskı, İstanbul, 1986.
- Ramsaur, E. E.; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, (Çev. Nuran Yavuz), Sander Yay., İstanbul, 1982.
- Roderic H. Davison, “*Turkish Diplomacy From Mudros to Lausanne*”, **The Diplomats (1919–1939)**, Princeton, 1953.
- Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I, 8. B., Kastaş A.Ş. Yay., İstanbul, 1987.
- Saraçoğlu, Cemalettin; “*Menemen İrticai Adı Altındaki Cinayetin Esrar Dolu İç Yüzü*”, **Tarih Konuşuyor**, C. V, No. 29 (Haziran 1966).
- Saray, Mehmet; **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453–1993)**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1996.
- Sarınay, Yusuf; **Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- Shaw, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt I, E Yayınları, İstanbul, 1982.
- Sirel Münir, “*Sevr Anlaşmasını Kabul Eden Saltanat Şurası Tutanağı*” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 4, Ankara, 1968.
- Sonyel, Salahi R.; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Büyük Millet Meclisi’nin Açılışından Lozan Anlaşmasına Kadar**, C. II, 2. B., TTK Yay., Ankara, 1991.
- Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk’ten Hatıralar**, C. II, Yapı ve Kredi Bankası Yay., İstanbul, 1973.
- Soysal, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Yay., 1983.
- Sönmezoğlu, Faruk; **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası**, İstanbul, 2011.
- Sürmeli, Serpil; “*Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi*”, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1997, Yıl: 10, C. V, S. 19.
- Şaylan, Gencay; “*TBMM’nin kuruluşu ve Gelişimi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İletişim Yay., İstanbul, 1983.
- Taçalan, Nurdoğan; **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Milliyet Yay., 1970.
- Tanilli, Server; **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1976.
- Tanör, Bülent; “*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, (t.y.).
- Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 2010.
- Tanör, Bülent; **Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)**, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tansel, Selahattin; **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C. I-IV, 3. B., MEB Yay., İstanbul, 1991.
- Teziç, Erdoğan, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunlar Derneği Yay., İstanbul, 1977.
- Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası (1919–1946)**, Ankara, 1971.
- Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1924–1930)**, Yurt Yay., Ankara, 1981.
- Turan, Şerafettin; **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yay., Ankara, 2000.
- Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yay., Ankara, 2004.

- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi – Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. B., Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.
- Türk İstiklâl Harbi İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, C. VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Türk İstiklâl Harbi**, C. II, Kısım VI, 4. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1969.
- Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)**, C. III, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, C.IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, C. IV, Kısım I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1984.
- Türkgeldi, Ali Fuat; **Görüp İştiklerim**, TTK Yay., Ankara, 1951.
- Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1972.
- Uras, Esat; **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, C. I, Belge Yay., İstanbul, 1987.
- Üçok, Coşkun - Mumcu, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.
- Ülman, A. Haluk; **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Yalçın, Bekir Sıtkı – Gönülal, İsmet; **Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984.
- Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), C. II, 2. B., Özener Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 1997.
- Yavuz, Bige Sükan; “*Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaşlaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri*”, **Atatürk Yolu**, C. IV, No. 15, (Mayıs 1995).
- Yavuz, Fehmi; **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982.
- Zürcher, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.